

Systematic Reading of Sociological Studies in Covid-19 Epidemic in Iranian Society

Ahmad Ghiasvand

Associate Professor, of Sociology, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ardeshir Entezari

Associate Professor, of Sociology, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Elahe Abniki *

Ph.D. student of Political Sociology, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran.

1. Introduction

The emergence of the Covid-19 epidemic at the end of 2019 quickly affected all aspects of cultural, social, economic, and political life. Covid-19 entered Iran at the beginning of March 2020, and after a short time, it involved the whole country. Despite the short time since the Covid-19 epidemic, this risk has had many cultural, social, economic, and political consequences. Sociology, as a science responsible for studying these issues, explained and interpreted the nature, consequences, and related factors from the beginning of the emergence of this epidemic. Iranian sociology was not an exception to this rule, and during this period, we witnessed much sociological researches in this field. Examining Iranian sociological studies of the Covid-19 epidemic can give a clear understanding of its function during the formation of epidemic phenomena and risks. In this regard, this study tries to gain a clear understanding of scientific activism of the sociology of the Covid-19 epidemic by studying the research conducted in the field of sociology of the Covid-19 epidemic by Iranian sociologists. The main question of this research is: What areas and topics have the sociological researches looking at the Covid-19 epidemic in Iran focused on, and with what approach and perspective have they analyzed and explained it?

2. Literature Review

The theoretical understanding of the Covid-19 epidemic requires the use of different theories. The Risk Society is the most important theory that helps to understand the

* Corresponding Author: e.abniki1365@gmail.com

How to Cite: Ghiasvand, A; Abniki, E; Entezari, A. (2024). A systematic reading of sociological studies in Covid-19 epidemic in Iranian society, *Journal of Social Work Research*, 10 (38), 113-160.

Covid-19 crisis and its social, political, economic, and cultural aspects. The basis of this theory is that modernization of society causes new risks to emerge in universal societies. These risks are generally the result of human actions. The emergence of a networked society has fueled this situation and caused risks to transfer from one space to another and become global quickly. The Covid-19 epidemic happened in such a situation. The Covid-19 epidemic has changed the lifestyle of societies. Today, we are witnessing the emergence of a post-coronavirus lifestyle, which the classical theories of lifestyle are difficult to understand and explain. Being health-oriented and networking are the most important features of this new lifestyle. Therefore, the theoretical understanding and explanation of the lifestyle epidemic requires multidisciplinary and multidisciplinary theoretical understanding. Beck, Bourdieu, Castells, Ameli, and Cockerham are the most important theorists who can help us understand this phenomenon.

3. Methodology

The research method used in this study is a Systematic Review. Based on the requirements of this method, the research conducted in Iran was examined by Iranian sociologists. The investigated researches include 101 reports and scientific research articles published from the beginning of the Covid-19 epidemic to November 2023. After collecting the relevant researches, they were analyzed and evaluated from two aspects. First, the selected researches were structurally reviewed; Then, the content of the researches findings was categorized.

4. Results

The examination of Iranian sociological studies on the Covid-19 epidemic shows several issues. The theoretical view of Risk Society prevails over the conducted research. Most of the researches has been done with qualitative research method, but the fundamental problem is in the methodological quality of these researches. Reviewing the methodology of these studies shows serious weaknesses in data collection and analysis. The data collection methods in some researches are not related to the research method used. Examining the experience of Iranian sociological studies in the face of the Covid-19 epidemic showed that some areas have been given attention to sociological studies, and some areas have been marginalized. For example, many researches have been done in the field of mediaization and virtualization of everyday life due to the Covid-19 epidemic. Also, many researches have been done on family interactions, collective behaviors, socio-cultural relations and religiosity. On the other hand, there has been no specific research on the political and institutional consequences of the Covid-19 epidemic

and its economic consequences. Also, the lack of theoretical connection between Iranian empirical studies and theoretical traditions has caused these researches not to be very efficient theoretically and practically. There is a big gap between theoretical traditions and Iranian experience in the sociological study of Covid-19.

5. Conclusion

Based on the analysis, sociological researches have been carried out in several significant areas: medialized bio-world (virtual space and traditional media), bio-world in danger (anxiety and fear, danger, quarantine, and trauma), medicalization (care, health, and medicine), semantic rethinking (rethinking and death thinking) and changing social-cultural relations (Disturbance of family order/cultural confusion / disturbance in social order/modernization of collective behavior / intensification of oppression of marginal groups/rethinking in religiosity). Some topics and areas of research, such as the political and economic consequences of the Covid-19 epidemic, which affects the entire Iranian society, have been sidelined and have not been investigated much.

Keywords: Covid-19 Epidemic, Iranian Sociology, Socio-Cultural Relations, Risk World, Systematic Review

خوانش نظام‌مند مطالعات جامعه‌شناختی ناظر بر همه‌گیری کرونا در جامعه ایرانی

احمد غیاث‌نوند دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

اردشیر انتظاری دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

الهه آبنیکی* دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

بعد از شیوع همه‌گیری کرونا در اواخر سال ۲۰۱۹، تمام ابعاد زندگی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بشری به سرعت تحت تأثیر قرار داد. بر این مبنا پژوهش‌های جامعه‌شناختی مختلفی در ایران بعد از شیوع کرونا انجام شد. بررسی این پژوهش‌ها می‌تواند به درک تجربه مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در مواجهه با همه‌گیری کرونا کمک نماید. بر این مبنا، پژوهش حاضر به روش مرور سیستماتیک انجام گردیده است. پژوهش‌های مورد بررسی شامل ۱۰۱ گزارش و مقاله علمی - پژوهشی است که از آغاز همه‌گیری کرونا تا آبان ۱۴۰۲ منتشر شده‌اند. بعد از جمع‌آوری پژوهش‌های موردنظر، از دو جنبه مورد تحلیل و ارزیابی گرفتند. ابتدا پژوهش‌های انتخاب شده از لحاظ ساختاری بررسی شدند؛ سپس محتوای یافته‌های پژوهش‌ها، مقوله‌سازی گردید. بر اساس تحلیل صورت گرفته، پژوهش‌های جامعه‌شناختی در چند حوزه عمده صورت گرفته‌اند: زیست - جهان رسانه‌ای شده (فضای مجازی و رسانه‌های سنتی)، زیست - جهان در مخاطره (اضطراب و هراس، مخاطره، قرنطینه و تروماسازی)، پزشکی‌شدن (مراقبت، سلامت و پزشکی)، بازاندیشی معنایی (بازاندیشی و مرگ‌اندیشی) و تغییر مناسبات فرهنگی - اجتماعی (آشفته‌گی نظم خانوادگی / به هم ریختگی‌های فرهنگی / آشفته‌گی‌ها در نظم اجتماعی / نوین‌سازی رفتارهای جمعی / تشدید ستم‌دیدگی گروه‌های حاشیه‌ای / بازاندیشی در دینداری). در مقابل برخی موضوعات و حوزه‌های پژوهشی مانند پیامدهای سیاسی و اقتصادی همه‌گیری کرونا که بر کلیت جامعه ایرانی تأثیرگذار هستند، به حاشیه رفته و چندان مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

واژه‌های کلیدی: همه‌گیری کرونا، جامعه‌شناسی ایرانی، مناسبات فرهنگی - اجتماعی، جهان مخاطره‌آمیز، مرور سیستماتیک

مقدمه

جوامع انسانی در طول تاریخ همواره درگیر مخاطرات بوده‌اند. در جهان سنتی این مخاطرات ماهیتی طبیعی و محلی داشتند. بدین معنا که ناشی از رخداد‌های طبیعی مانند زلزله، سیل، خشک‌سالی و ... بودند و در بسترهای محلی و منطقه‌ای شکل می‌گرفتند. اما در جهان مدرن هم ماهیت و هم‌بستر رخداد مخاطرات دچار تغییرات اساسی گردید. در عصر نوین، مخاطرات ماهیتی انسانی پیدا کردند و از لحاظ گستردگی نیز از بسترهای محلی جدا شده و جهان‌گستر شدند. امروزه هر مخاطره‌ای در هر نقطه‌ای از جهان به سرعت به سایر مناطق جهان نفوذ پیدا می‌کند.

علاوه بر این، میزان و تنوع مخاطرات نیز در جهان مدرن افزایش پیدا کرده است. اولریش بک، جامعه‌شناس آلمانی، از این وضعیت نوین تحت عنوان «جامعه مخاطره» یاد می‌کند. جامعه مخاطره، جامعه‌ای است که در آن نگرانی افراد از آفات و بلایای طبیعی به سمت مخاطرات ناشی از فعالیت‌های انسانی که اغلب شکل جهانی و عالم‌گیر دارند، متوجه شده است. بک می‌گوید: اگر قوه محرکه جامعه صنعتی مدرن این بود که «من گرسنه‌ام»، شعار جامعه جدید مدرنیته متأخر این است که «من می‌ترسم یا نگرانم». به‌طور کلی مسئله جامعه صنعتی مدرن، داشتن سهمی از درآمدها و برابری و نابرابری اجتماعی بود، اما ایده محوری مدرنیته متأخر، ایمنی و امنیت است و هر کس می‌کوشد از مخاطرات و ریسک‌ها ایمن بماند (قاسمی، ۱۳۸۸: ۳۴).

همه‌گیری کرونا که در اواخر سال ۲۰۱۹ در چین ظهور کرد و به سرعت تبدیل به یک اپیدمی جهانی شد، جدیدترین نمونه مخاطراتی است که جوامع مدرن با آن درگیر شده‌اند. هرچند همه‌گیری کرونا از اساس یک بیماری و پدیده‌ای غیراجتماعی محسوب می‌گردد اما به سرعت ماهیت اجتماعی پیدا کرده و تمام ابعاد زندگی انسانی را درگیر خود نمود. همه‌گیری کرونا پیامدهای مختلفی را به دنبال داشت. نگرانی، ترس، عصبانیت، دلخوری، ناامیدی، احساس گناه، درماندگی، تنهایی و عصبی بودن (Mamun & Griffiths, 2020: 2)، سرخوردگی اجتماعی (Almeida, et al, 2020: 742)، مشکلات

روانی (Hossain et al, 2020) و افزایش افسردگی، اضطراب و استرس (Sharma & Sha, 2020: 3551) از پیامدهای این همه‌گیری مطرح شده است.

ویروس کرونا در اوایل اسفند ۱۳۹۸ وارد ایران گردید و بعد از مدتی کوتاه تمام کشور را درگیر خود کرد. این درگیری به حدی بود که برخی ارزش‌های اجتماعی به سرعت تبدیل به ضد ارزش شدند. برای نمونه، تعامل اجتماعی چهره‌به‌چهره تبدیل به یک ضد ارزش شد و جای خود را به فاصله‌گذاری اجتماعی داد. فضای مجازی به سرعت تبدیل به یک میدانِ جایگزین برای تعاملات و کنشگری‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی گردید. زمانی فضای مجازی بیشتر با وجه اعتیادآلودِ آن شناخته می‌شد اما در طی دوران کرونا تبدیل به فضایی برای آموزش و امیدبخشی گردید (غیاثوند، ۱۳۹۹).

سیاست‌هایی مانند قرنطینه و فاصله‌گذاری اجتماعی هم‌زمان با تعطیلی کسب‌وکارها و مشاغل، پیامدهای اقتصادی زیادی را برای افرادی به دنبال داشت که در جهان پیشاکرونايي نیز درگیر چالش‌های اقتصادی بودند (جواهری و همکاران، ۱۴۰۱). همین مسئله سبب حضور بیشتر افراد در خانواده گردید و فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای نهاد خانواده به دنبال داشت. خانواده‌هایی که مناسبات سالم و سازگار داشتند، در این فرآیند تعاملات بین اعضای خانواده صمیمی‌تر شد، اما کرونا خانواده‌های آشفته را دچار شک و نیز چالش نموده و منجر به درگیری و تضاد بیشتر کرد (غیاثوند، ۱۳۹۹).

تعطیلی مدارس سبب شد که بخشی از مسئولیت آموزش دانش‌آموزان به عهده خانواده‌ها بیفتد که همین امر مسائل زیادی را برای آن‌ها به دنبال داشت. علاوه بر این، همه‌گیری کرونا چالش‌هایی را برای دینداری افراد و مناسک مذهبی به وجود آورد و دینداریِ مناسبی را به حالت تعلیق درآورد (قادری و اورعی، ۱۴۰۰). هم‌زمان با این وضعیت شاهد پزشکی‌شدن روزافزون جامعه بودیم (ذکائی و همکاران، ۱۴۰۲؛ میرزائی، ۱۳۹۹). به هر حال، همه‌گیری کرونا تمام ابعاد زندگی در جامعه ایرانی را تحت تأثیر مستقیم خود قرار داد.

با وجود زمان کمی که از همه‌گیری کرونا می‌گذرد، این مخاطره پیامدهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی فراوانی را به دنبال داشته است. جامعه‌شناسی به عنوان علمی که مسئولیت مطالعه این مسائل را بر عهده دارد، از همان ابتدای شیوع این همه‌گیری به تبیین و تفسیر ماهیت، پیامدها و عوامل مرتبط با آن پرداخت. جامعه‌شناسی ایرانی نیز از این قاعده استثناء نبود و طی این دوره شاهد انجام پژوهش‌های جامعه‌شناختی متعددی در این زمینه بودیم. بررسی مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در زمینه همه‌گیری کرونا می‌تواند درک روشنی از کارکرد آن در زمان شکل‌گیری پدیده‌ها و مخاطرات همه‌گیر به دست بدهد.

در این راستا، پژوهش حاضر با مطالعه پژوهش‌های انجام شده در زمینه جامعه‌شناسی کرونا که توسط جامعه‌شناسان ایرانی به انجام رسیده است سعی دارد درک روشنی از کنشگری علمی و پژوهشی از منظر جامعه‌شناسی در مواجهه با کرونا به دست بدهد. پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از: پژوهش‌های جامعه‌شناختی ناظر بر همه‌گیری کرونا در ایران بر چه حوزه‌ها و موضوعاتی تمرکز داشته‌اند و نیز با چه رویکرد و منظری آن را مورد تحلیل و تبیین قرار داده‌اند؟

چارچوب مفهومی

جامعه مخاطره‌آمیز

همه‌گیری کرونا به عنوان یک مخاطره نوین محسوب می‌گردد که ابعاد و جنبه‌های مختلف زندگی انسانی را در سطحی جهانی تحت تأثیر قرار داده است. اولریش بک با طرح نظریه «جامعه مخاطره» مهم‌ترین سهم را در تبیین نظری چنین مخاطراتی داشته است. مفهوم بک (۲۰۰۶) از مخاطره بر این ایده استوار است که مدرنیزاسیون تعداد کثیری از مشکلات و تناقضات را ایجاد خواهد کرد که نهادهای مدرن را به ستوه آورده و در نتیجه نهادهای اجتماعی بازتابی می‌شوند به طوری که وزن و پیچیدگی مسائل پیش روی آن‌ها به فرآیندهای خود ارزیابی وادارشان می‌کند (Turner، 33، 2006).

بک (۲۰۰۶) مدعی است که درحالی که در جوامع ماقبل مدرن انسجام بر پایه نیاز بود، انسجام دنیای معاصر بر پایه نگرانی است. بدین معنا که جوامع به گونه‌ای سازمان‌دهی شده بودند تا از خود در مقابل کمبود محافظت کنند و اکثر نظام‌های رفاه حول نیاز و ضرورت سخن می‌گفتند. هرچند، جوامع معاصر اغلب جوامع فراوانی و وفور هستند، اما به موجب اهمیت به ماهیت مخاطره جهانی و عدم قطعیت به یکدیگر متصل هستند و در نتیجه اهداف و آرزوهای دولت محدود کردن خطرات موجود است (Turner, 35: 2006). به نظر بک در برابر خطرات هسته‌ای، شیمیایی و بیوتکنولوژیکی، دیگر امکان تصمیمات معتبر و مقتدر که توسط گروه‌هایی از متخصصان گرفته می‌شد، وجود ندارد. به همین دلیل اقتدار شناختی دیگر مسئولیت برخی گروه‌های خاص از دانشمندان، سیاستمداران و صنعتگران نیست، بلکه در میان گستره عظیمی از گروه‌های اجتماعی پراکنده است که ارتباط متقابل پیوسته آن‌ها می‌تواند جامعه را به سطح جدیدی از خود انتقادی برساند (Franklin, 47: 2002).

جامعه مخاطره‌آمیز صرفاً از این واقعیت برنمی‌خیزد که زندگی روزانه عموماً خطرناک‌تر شده است. مسئله بیشتر بدون مرز شدن مخاطرات غیرقابل کنترل است. این بدون مرز شدن (بی‌کرانگی مخاطره) دارای ۳ بعد است: فاصله‌ای، زمانی و اجتماعی. در بعد فاصله‌ای، ما خود را با مخاطراتی مواجه می‌بینیم که هیچ حدومرزی از جمله دولت ملت را نمی‌شناسد: تغییرات آب و هوایی یا سوراخ شدن لایه اوزون که همه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به طریق مشابه، در بعد زمانی، دوران طولانی نهفتگی خطرهای مثل از بین بردن زباله های هسته‌ای یا پیامدهای غذایی دستکاری شده ژنتیکی به راحتی قابل جلوگیری و مواجهه نیستند. نهایتاً در بعد اجتماعی، تعیین اینکه چه کسی باعث آلودگی محیطی یا بحران اقتصادی شده و اینکه چه کسی مسئول است سخت می‌باشد.

این‌ها بدان معناست که مرزهای بیمه برداری خصوصی منحل می‌شوند، چراکه بر اساس پتانسیل اولیه (بنیادی) برای جبران خسارت و بر اساس امکان برآورد احتمال آن‌ها به وسیله محاسبات کمی مخاطره استوار است. بنابراین مسئله پنهان مرکزی در جامعه مخاطره

آمیز چگونگی جعل اعمال کنترل بر غیرقابل کنترل است - در سیاست، قانون، علم، تکنولوژی، اقتصاد و زندگی روزمره (Ritzer، 2005 به نقل از احمدی و دهقانی، ۱۳۹۴: ۱۱۰).

بک (۲۰۰۲) خطرات نوگرایی (حوادث اتمی، باران‌های اسیدی، سموم و آلاینده‌های جهانی) را نتیجه مستقیم صنعتی شدن می‌داند. او معتقد است شدت خطر در ارتباط با جهانی‌شدن دو برابر است. بک نوگرایی را اصلی‌ترین نیروی جهانی‌کننده می‌داند. او می‌افزاید: تکثیر خطر موجب می‌شود که جامعه جهانی به جامعه مخاطره تبدیل شود. خطرهای فعلی به خاستگاه محلی خود وابسته نیستند، بلکه ماهیتاً تمام اشکال زندگی در کره زمین را به مخاطره می‌اندازند (نبوی، ۱۳۸۵: ۷). طبق نظر بک، یکی از جنبه‌های مهم جامعه مخاطره‌آمیز این است که بیم و خطرهای آن محدودیت مکانی، زمانی یا اجتماعی ندارند.

مخاطره‌های امروزه بر همه کشورها و همه طبقه‌های اجتماعی تأثیر می‌گذارند. این مخاطره نه فقط پیامدهای مشخص بلکه پیامدهای جهانی را به دنبال دارند. بسیاری از شکل‌های مخاطره مثل مخاطره‌هایی که به سلامتی انسان و محیط‌زیست مربوط می‌شوند، مرزهای ملی را درمی‌نوردند. انفجار نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل در اوکراین در سال ۱۹۸۶ مثال روشنی از این نکته است. همه کسانی که در مجاورت چرنوبیل زندگی می‌کردند صرف‌نظر از سن، طبقه، جنس یا منزلت در معرض سطوح خطرناک تشعشع اتمی قرار گرفتند. در همین زمان آثار و نتایج این حادثه بسیار فراتر از خود چرنوبیل گسترش یافت؛ در سراسر اروپا و فراتر از آن، سطوح فوق‌العاده بالایی از تشعشع حتی مدت‌ها پس از انفجار ثبت می‌شد (گیدنز، ۱۳۸۹: ۱۰۱).

زمانی که می‌گوییم این مخاطرات جهانی‌اند، نباید معادل با همگن‌سازی جهان گرفته شود؛ این یعنی، تمام مناطق و فرهنگ‌ها اکنون به صورتی مساوی تحت تأثیر مجموعه‌ای یکنواخت از مخاطرات غیرقابل محاسبه و کنترل در حوزه‌های بوم‌شناسی، اقتصاد و قدرت هستند. برعکس، مخاطرات جهانی به صورتی نابرابر توزیع شده‌اند. جامعه در مخاطره

جهانی به عنوان فرایندی درون‌زاد (داخلی) ظاهر نمی‌شوند که بتواند به وسیله تصمیم‌گیری مستقل ملی مورد مبارزه قرار گیرد بلکه بیشتر به عنوان فرایندی برون‌زاد بوده که توسط تصمیمات گرفته شده در دیگر کشورها به خصوص در کشورهای به اصطلاح مرکز سوق پیدا کرده است (Ritzer, 2005 به نقل از احمدی و دهقانی، ۱۳۹۴: ۱۱۴). در نتیجه آگاهی از وابستگی متقابل جهانی اکنون سیاست نوینِ مخاطره توسط قلمرو محدود نمی‌شود و در آن چندین گروه از متخصصان تلاش می‌کنند تا به تخصص خود به عنوان تنها راه‌حل بالقوه مدیریت مخاطره مشروعیت ببخشند (Borgatta, 2000 به نقل از احمدی و دهقانی، ۱۳۹۴: ۱۱۵).

به‌طور کلی، بک (۲۰۰۶) جامعه مخاطره‌آمیز نوین را دارای ماهیتی از بی‌کرانگی مخاطره می‌داند. مخاطره در جامعه نوین از چند جنبه بیکران شده است. اول اینکه همه حوزه‌ها را درنوردیده است و دیگر همانند دوران مدرن و سنتی مختص یک منطقه یا یک وضعیت استثنائی نیست، بلکه تبدیل به قاعده شده است. دوم اینکه، مرزهای ملی را به رسمیت نمی‌شناسد و ماهیتی جهان‌شمول پیدا کرده است. سوم اینکه کنترل و مدیریت آن به سختی امکان‌پذیر است و شاهد رشد و توسعه بیکرانِ مخاطره (برای نمونه بحران کرونا) در سطوح گوناگون هستیم. چهارم اینکه، تمام جنبه‌های زندگی بشری از اقتصادی گرفته تا زیست‌محیطی را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد.

سبک زندگی پسا‌کروناپی

دیدگاه بوردیو در زمینه سبک زندگی را می‌توان جامع‌ترین نظریه در این حوزه قلمداد نمود. تأکید بوردیو بر نقش منابع سرمایه‌ای گوناگون در شکل‌بندی سبک زندگی یکی از نقاط تمایز بوردیو نسبت به دیگر نظریه‌پردازان سبک زندگی است. تعلقات طبقاتی که عموماً برآمده از دسترسی‌های متفاوت به منابع سرمایه‌ای است، در وضعیتِ کروناپی نقشی عمده بازی کرده‌اند. افراد و گروه‌های مختلف بر مبنای دسترسی‌ای که به منابع سرمایه‌ای در وضعیتِ پسا‌کروناپی داشته‌اند، سبک‌های زندگی متمایزی را برگزیده‌اند. به

هر حال، رویکرد نظری بورديو بهتر از ديگر نظريه‌پردازان مي‌تواند تأثيرات بحران کرونا بر سبك زندگي شهروندان تهراني را تبين نمايد.

بورديو (۱۳۹۳) بر اين باور است كه گروه‌هاي مختلف و طبقات اجتماعي - اقتصادي، با انتخاب‌هاي مصرفي خودشان (فرهنگي و غيرفرهنگي) به دنبال متمايز كردن زندگي خودشان از گروه‌ها و طبقات ديگر هستند. هر گروه و طبقه اجتماعي الگوهاي مصرفي براي زندگي متمايز ارائه مي‌دهند كه اعضاي آن‌ها با تبعيت از اين الگوها، تمايز خودشان در سبك زندگي را نشان مي‌دهند. بنابر اين، سبك زندگي تبديل به عاملي براي تمايز مي‌شود؛ مسئله‌اي كه در دوران قبل بورديو بيشتر بر مبناي سرمايه اقتصادي تعيين مي‌شد. علاوه بر اين، از ديدگاه بورديو، دسترسي به منابع سرمايه‌اي مختلف نيز در سبك زندگي تعيين‌كننده است. سبك زندگي پساكرونايي به معنای الگوهاي رفتاري، هنجاري و رفتاري است كه بنياد زندگي اجتماعي انسان‌ها و زيست‌جمعي آنان را شكل مي‌دهد. به دليل تحولات گسترده‌اي كه انسان‌ها و جوامع در دوران کرونا تجربه كردند، اين الگوها دچار تغييرات قابل توجهي شد.

هرچند در عصر پساكرونا ديگر هراس و خطر بيماري همانند دوران کرونا نيست، اما نظام ناخودآگاه جمعي انسان‌ها كه نقشي مهم در شكل‌بندي سبك زندگي آنان دارد، اين الگوها را به دوران پساكرونا نيز آورده است. در واقع، تحولات عصر کرونا و پيامدهاي آن به قدرتي عميق بوده است كه سبك زندگي انسان‌ها در دوران پساكرونا را نيز تغيير داده است. مطالعات تجربی مختلفی كه در زمينه سبك زندگي پساكرونايي در سطح جهاني انجام شده است، ابعاد مختلفی را براي سبك زندگي پساكرونايي شناسايي کرده‌اند.

اچگاري (۲۰۲۱) چهار سناريوي براي سبك زندگي در عصر پساكرونا را ترسيم کرده است: بازگشت به حالت عادي، ماترياليست‌هاي مجازي، ساده‌سازي گروهی و شورشگران كليك. هر کدام از اين سناريوها با لحاظ چند بعد سبك زندگي پساكرونايي بررسي شده‌اند كه عبارت‌اند از: كار، خانواده/عشق، تندرستي، فراغت، آموزش،

حمل و نقل، مراقبت‌های بهداشتی، تهیه و مصرف مواد غذایی، مسکن و شهروندی. در هر کدام از این سناریوهای سبک زندگی پساکروناوی این مؤلفه‌ها متفاوت هستند. گار (۲۰۲۲) هفت مؤلفه را برای سنجش سبک زندگی پساکروناوی پیشنهاد داده است که عبارت‌اند از: تغییر عادات ورزشی و تمرین‌های فیزیکی، تغییر عادات خرید، تغییر عادات سفر، تغییر عادات حمل و نقل، تغییر عادات بهداشتی، کاهش دفعات تماس با اقوام غیر از خانواده نزدیک و کاهش دفعات تماس با همسایگان و دوستان. موراتیدیس (۲۰۲۱) ابعاد سبک زندگی پساکروناوی را شامل موارد زیر می‌داند: خرید، کار، آموزش، سرگرمی، حمل و نقل، زندگی سالم، فراغت، مصرف بیرونی غذا و مسکن. راوات و همکاران (۲۰۲۱) سبک زندگی پساکروناوی را شامل مؤلفه‌های زیر دانسته‌اند: تغییرات در رژیم غذایی، تغییرات در فعالیت‌های فیزیکی، تغییر در تجارب روانی-اجتماعی و تغییر عادات خواب.

مجازی سازی و شبکه‌ای شدن

تحت تأثیر مجازی سازی فراگیر زندگی اجتماعی، ماهیتی مجازی-رسانه‌ای به خود گرفته است. برای فهم نظری این وضعیت می‌توان از دیدگاه کاستلز و عاملی استفاده کرد. مخاطراتی مانند بحران کرونا با ایجاد مسائلی مانند ترس و هراس اجتماعی، تأثیرات ماندگاری بر جوامع می‌گذارند و ساختارها، نهادها و نظام‌های ارزشی و رفتاری را دچار تغییرات اساسی می‌کنند. این مسئله به ماهیت شبکه‌ای جامعه نوین بازمی‌گردد. جوامع، نهادها، سازمان‌ها و نظام‌های حکمرانی در جهان نوین به حدی در هم تنیده شده‌اند که نمی‌توان ماهیت و عملکرد آن‌ها را از یکدیگر تفکیک نمود. برای فهم نظری این پیچیدگی باید به دیدگاه مانوئل کاستلز در زمینه جامعه شبکه‌ای رجوع کرد.

کاستلز (۱۳۹۱) معتقد است که در پایان هزاره دوم میلادی، چند رویداد که از اهمیت تاریخی برخوردارند، چشم‌انداز اجتماعی زندگی انسان را دگرگون ساخته‌اند. انقلابی تکنولوژیک که حول محور تکنولوژی‌های اطلاعات متمرکز است با سرعتی شتابان در

کار شکل‌دهی مجدد بنیان مادی جامعه است. اقتصادهای سرتاسر جهان به یکدیگر وابسته شده‌اند و در سیستمی که هندسه آن همواره در حال تغییر است، شکلی جدید از روابط میان اقتصاد، دولت و جامعه ایجاد کرده‌اند. سرمایه‌داری نیز دستخوش تجدید ساختاری بنیادین شده است. دگرگونی‌های اجتماعی نیز همچون فرایندهای تحول تکنولوژیک و اقتصادی چشمگیر هستند. نظام‌های سیاسی در یک بحران ساختاری مشروعیت گرفتار شده‌اند، هر روز از شهروندان فاصله بیشتری می‌گیرند. در جهانی این‌گونه دستخوش تغییرات مهار ناشدنی و حیرت‌انگیز، جستجوی هویت جمعی یا فردی منبع اصلی معنای اجتماعی است.

نظریه دو جهانی‌شدن عاملی (۱۳۸۸) می‌تواند فهمی نظری از مجازی‌شدن سبک زندگی به دست بدهد. بر اساس این نظریه، ظهور جهان مجازی به موازات جهان فیزیکی، ترکیب‌های پنج‌گانه‌ای را موجب شده است که تغییراتی بزرگ و پارادایمیک در فضای زندگی به وجود آورده است. بنیاد این نظریه بر مفهوم «فیزیکی-مجازی‌شدن» است. فیزیکی-مجازی‌شدن فرآیندی است که دو فضایی بودن را در تمام شئون زندگی انسانی مسلط ساخته است. افراد در چنین فضایی که به صورت جهانی در محل خود زندگی می‌کنند و به صورت شبانه‌روز در معرض ارتباطات تازه هستند، با جهان اجتماعی و به دنبال آن با ارزش‌ها، هنجارها، آیین‌ها و امور تازه‌ای مواجه و آشنا می‌شوند (عاملی، ۱۳۸۸: ۲۳).

- ۱) فیزیکی-مجازی‌شدن ارتباطات انسانی به معنای خارج شدن ارتباطات انسانی از قلمرو و جبر زمان و مکان فیزیکی خارج در اثر گسترش استفاده از ابزارهای فناورانه ارتباطی به ویژه ابزارهای ارتباطی مبتنی بر شبکه اینترنت؛
- ۲) فیزیکی-مجازی‌شدن زمان به معنای تغییر مفهوم زمان در جهان دو فضایی شده که برخوردار از ظرفیت «هندسی هم‌زمان» بوده و منجر به انباشت ظرفیت‌های زمانی می‌شود؛

- ۳) فیزیکی-مجازی شدن کار به معنای تبعیت کار از منطق عددی که بر خلاق کار فیزیکی که منعکس کننده زمان کامل انجام کار است منجر به ارزش کامل زمان می شود؛
- ۴) فیزیکی-مجازی شدن فرهنگ به معنای جدا شدن فرهنگ از خصیصه های چسبیده به جغرافیا و برخورداری فرهنگ از ویژگی سرعت و حرکت شتابان و لحظه ای؛
- ۵) فیزیکی-مجازی شدن تعلقات و وابستگی ها به معنای ایجاد ظرفیتی به وسعت همه جهان برای حرکت جمعیت و تعلقات فرهنگی و اجتماعی (عاملی، ۱۳۸۸: ۲۳-۱۸).
- از نظر عاملی، جهان مجازی نوع جدیدی از سلطه یعنی سلطه دیجیتالی را وارد عرصه جامعه و فرهنگ کرده است که محدودیت زمان و مکان در آن وجود ندارد. محور سلطه دیجیتالی جهانی، تغییرات دائمی است که مهلت اندیشه ورزی و خردورزی را از انسان می ستاند. به همین دلیل، تغییرات حاصل از دو جهانی شدن می تواند عامل تغییر سبک و شیوه زندگی افراد باشد. جهانی شدن موجب توسعه قلمرو انتخاب ها شده است (عاملی، ۱۳۸۷: ۱۴۸). شبکه ای شدن جامعه امروزی، معنای همه چیز و هر چیزی را مورد بازاندیشی قرار داده و مفاهیم تازه ای را ایجاد کرده است. اقتصاد، فرهنگ، اجتماع و حتی مفاهیم عام تری مانند مکان و زمان نیز در این فرآیند دگرگون شده اند یا همچنان در حال دگرگونی هستند و معانی و تعاریف نو و جدیدی به خود گرفته اند (عاملی، ۱۳۸۸: ۴).

سلامت محور شدن زندگی

سلامت محوری یکی دیگر از موضوعاتی است که در دوره کرونا به شدت مورد توجه قرار گرفت و بعد از آن نیز به مرور تبدیل به بخشی از زندگی روزمره جوامع بشری گردید. این وضعیت در نهایت یک سبک زندگی سلامت محور را شکل داده است. از نظر کاکرهام، سبک زندگی سلامت محور به عنوان الگوهای جمعی از رفتارهای مرتبط با سلامتی، بر اساس انتخاب هایی از گزینه های در دسترس مردم تعریف می شود که با فرصت های زندگی آن ها مطابقت دارد. کاکرهام معتقد است که سبک زندگی سلامت محور، مجموعه انتخاب هایی است که فرد بر موقعیت اجتماعی خود برمی گزیند و این

انتخاب‌ها برآمده از موقعیت ساختاری و فردی وی هستند. در حقیقت، فرصت‌های زندگی یک شخص به وسیله موقعیت اجتماعی و ویژگی‌های گروه‌های منزلتی ویژه تعیین می‌شود (Cockerham et al, 2004: 1409).

در تعریف کاکرهام از سبک زندگی سلامت محور، شاهد ترکیب دو مفهوم انتخاب و موقعیت هستیم؛ زیرا به عقیده وی، سبک‌های زندگی سلامت محور، الگوهایی جمعی از رفتارهای مرتبط با سلامتی است که مبتنی بر انتخاب‌هایی است که افراد بر حسب شرایط اجتماعی و زیستی‌شان در دسترس دارند (Cockerham et al, 2004: 56). رفتارهای تولید شده از این گزینش‌ها می‌تواند نتایج مثبت و یا منفی بر روی بدن و فکر داشته باشد، اما باوجود این الگویی فراگیر از سلامتی را شکل می‌دهد که سبک زندگی را می‌سازد (پارسامهر و رسولی‌نژاد، ۱۳۹۴: ۴۳). کاکرهام با تأثیرپذیری از نظریه «دیگری تعمیم‌یافته» جورج هربرت مید، معتقد است که دیگری تعمیم‌یافته نگرش‌های سازمان‌یافته‌ای از یک گروه یا اجتماع را به عنوان یک کل منعکس می‌کند که در حکم یک فرآیند اجتماعی، اجتماع یا گروه، رفتار اعضای خود را تحت کنترل قرار می‌دهد (Cockerham et al, 2004: 1802). افراد در چنین مواقعی ممکن است در رد یا انتخاب بعضی از اعمال خود بر اساس گرایش‌های جمعی عمل کنند (قاسمی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۹۱).

فاصله‌گیری اجتماعی

فاصله‌گیری اجتماعی مؤلفه بنیادی دیگر مرتبط با زیستن در عصر کرونا و پساکرونا است. وقتی بحران و مخاطره‌ای در یک منطقه از جهان اتفاق می‌افتد به سرعت در بعدی جهانی همه‌گیر شود. در واقع، جهان مخاطره‌آمیز کنونی، محدودیت‌های زمانی و مکانی را تا حدود زیادی پشت سر گذاشته است و ما با وضعیتی فرازمانی-فرا مکانی مواجه هستیم. این مسئله را می‌توان بر اساس دیدگاه‌های مدرنیته متأخر و سیال آنتونی گیدنز و زیگمونت باومن تبیین نمود.

باومن (۲۰۰۰) معتقد است که در مدرنیته سیال، همه چیز از مناسبات بازار و سیاست گرفته تا روابط اجتماعی و هویت فردی دچار سیالیت و بی‌ثباتی شده و این ویژگی در کنار دیگر ویژگی‌ها این جوامع را دچار تناقضات کرده و البته شهروندان را از توسعه فردی دور رانده است. مشخصه مدرنیته سیال تغییرات فراوان، پیش‌بینی‌ناپذیری، عدم تعین و ریسک است. پس آنچه در حال حاضر در اروپای غربی و آمریکا وجود دارد و کم‌کم در حال تبدیل شدن به یک پدیده جهانی نیز هست درواقع به زعم باومن یک مدرنیته سیال است که در آن، چه سطوح کلان ساختاری و چه سطح زندگی فردی دائم در حال تغییر است.

گیدنز در همین راستا معتقد است که مدرنیته روابط اجتماعی را از قیدوبندهای تعامل رودررو در محله‌های جوامع پیشامدرن آزاد می‌سازد، و امکان کش آمدن این روابط را در طول زمان و مکان که، به نظر او، جوهره جهانی شدن است، فراهم می‌کند. در نتیجه گیدنز اصطلاح «تجربه باواسطه» را «درگیری تأثیرهای زمانی/مکانی دوردست با تجربه حسی انسان» تعریف می‌کند. گیدنز معتقد است که جهانی شدن و مدرنیته متأخر ما را مجبور می‌کند تا به صورتی بازتر، انعطاف‌پذیرتر و فردی‌تر زندگی کنیم (گیدنز، ۱۳۸۲: ۳۶). در حقیقت در عصر جهانی شدن فرهنگی، مردم می‌توانند کاری را انجام بدهند که می‌خواهند و می‌توانند چیزی بشوند که می‌خواهند بشوند؛ رویه‌ای که حاکی از «فردی شدن» است. به عبارت دیگر امروزه مردم بر مبنای علایق و منافع فردی دست به کنش می‌زنند (قانع‌راد و رشتیانی، ۱۳۹۴: ۴).

در وضعیت پیچیده و مخاطره‌آمیز کنونی، هم‌زمان با تجربه انبوه خطر و ریسک توسط انسان، فرمی از فردگرایی و فردیت نیز در جامعه در حال رشد است که در شکل‌گیری سبک‌های زندگی نوین نقشی بنیادی دارد. گیدنز سبک زندگی را مجموعه‌ای کم‌ویش جامع از عملکردها می‌داند که فرد آن‌ها را بکار می‌گیرد چون نه فقط نیازهای جاری او را برآورده می‌سازد؛ بلکه روایت خاصی را هم که وی برای هویت شخصی خود برگزیده است، در برابر دیگران متجسم می‌سازند (گیدنز، ۱۳۸۲: ۱۱۹).

گیدنز (۱۹۹۱) معتقد است که در جوامع امروزی، هر فرد بر اساس اصطلاح کلیدی «خودشکوفایی فردی» دست به مصرف می‌زدند و سبک زندگی خود را برمی‌سازد. خودشکوفایی فردی یا فردیت فزاینده مصرف‌کننده در جامعه مدرن امروزی، مهم‌ترین عامل در تبیین شکل سبک زندگی بر اساس چیزی غیر از عامل موقعیت طبقاتی و پایگاهی افراد در جامعه است. این در حالی است که بر اساس این رهیافت، سبک زندگی در جوامع توسعه‌نیافته، هنوز بر اساس موقعیت طبقاتی و پایگاهی آنان تبیین می‌گردد. در اینجا فرد و سبک زندگی او دارای نوعی آزادی در انتخاب است و اسیر عادتواره خود نیست (به نقل از صمیم، ۱۳۹۳: ۱۵۵).

روش

روش تحقیق مورد استفاده در این مطالعه مرور نظام‌مند است. این نوع از مرور به دنبال جست‌وجویی نظام‌مند برای ارزیابی و تلفیق پژوهش‌هاست. مرور سیستماتیک در پی استقرار و ترکیب پژوهش‌ها و شواهدی است که بر پرسش خاصی متمرکز است. این کار با توسل به رویه‌ها و فرآیندهای سازمان‌یافته، شفاف، رسمی، واضح و بازایافت پذیر صورت می‌گیرد (قاضی طباطبائی و ودادهیر، ۱۳۸۹: ۶۳).

بر مبنای هدف پژوهش (مرور سیستماتیک پژوهش‌های انجام شده در حوزه جامعه‌شناسی کرونا در ایران) ابتدا مقالات علمی-پژوهشی منتشر شده در زمینه کرونا در پایگاه‌های «مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی»، «پایگاه تخصصی مجلات نور»، «پرتال جامع علوم انسانی» و «بانک اطلاعات نشریات کشور» جستجو شد. تعداد پژوهش‌ها در بررسی اولیه ۱۴۶۹ مورد بود که در حوزه‌ها و رشته‌های مختلف منتشر شده بود. از این میان ۱۳۵ مقاله توسط پژوهشگرانی منتشر شده بود که در حوزه جامعه‌شناسی فعالیت علمی و پژوهشی داشتند (جامعه‌شناسی، ارتباطات، انسان‌شناسی، مطالعات فرهنگی و جمعیت‌شناسی). در مرحله بعد پژوهش‌هایی که در مجلات علمی-ترویجی یا علمی-

تخصصی منتشر شده بودند، حذف گردیدند. در نهایت ۱۰۱ مقاله علمی-پژوهشی به عنوان حجم نمونه نهایی انتخاب گردید.

در مرحله بعد این پژوهش‌ها از دو جنبه بررسی و تحلیل شدند. ابتدا ساختار پژوهش‌ها (نظریه‌های مورد استفاده، رشته تحصیلی پژوهشگران، محل انتشار، روش تحقیق، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها، محدوده انجام پژوهش) بررسی شدند. سپس، محتوای نتایج پژوهش‌ها بررسی شده و نهایتاً بر مبنای بررسی و تحلیل نتایج، موضوعات کلی و جزئی که پژوهش‌های جامعه‌شناختی در زمینه کرونا در مورد آن‌ها منتشر شده بود، مشخص شدند. در بخش آخر (بحث و نتیجه‌گیری) نیز به ارزیابی انتقادی مجموعه مطالعات مرور شده در این خصوص در بستر جامعه ایرانی در ایران پرداخته شد.

بر مبنای هدف پژوهش (مرور سیستماتیک پژوهش‌های انجام شده در حوزه جامعه‌شناسی کرونا در ایران) ابتدا مقالات علمی-پژوهشی منتشر شده در زمینه کرونا در پایگاه‌های «مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی»، «پایگاه تخصصی مجلات نور»، «پرتال جامع علوم انسانی» و «بانک اطلاعات نشریات کشور» جستجو شد. تعداد پژوهش‌ها در بررسی اولیه ۱۴۶۹ مورد بود که در حوزه‌ها و رشته‌های مختلف منتشر شده بود. از این میان ۱۳۵ مقاله توسط پژوهشگرانی منتشر شده بود که در حوزه جامعه‌شناسی فعالیت علمی و پژوهشی داشتند (جامعه‌شناسی، ارتباطات، انسان‌شناسی، مطالعات فرهنگی و جمعیت‌شناسی). در مرحله بعد پژوهش‌هایی که در مجلات علمی-ترویجی یا علمی-تخصصی منتشر شده بودند، حذف گردیدند.

در نهایت ۱۰۱ مقاله علمی-پژوهشی به عنوان حجم نمونه نهایی انتخاب گردید. در مرحله بعد این پژوهش‌ها از دو جنبه بررسی و تحلیل شدند. ابتدا ساختار پژوهش‌ها (نظریه‌های مورد استفاده، رشته تحصیلی پژوهشگران، محل انتشار، روش تحقیق، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها، محدوده انجام پژوهش) بررسی شدند. سپس، محتوای نتایج پژوهش‌ها بررسی شده و نهایتاً بر مبنای بررسی و تحلیل نتایج، موضوعات کلی و جزئی که پژوهش‌های جامعه‌شناختی در زمینه کرونا در مورد آن‌ها منتشر شده بود، مشخص شدند.

در بخش آخر (بحث و نتیجه‌گیری) نیز به ارزیابی انتقادی مجموعه مطالعات مرور شده در این خصوص در بستر جامعه ایرانی در ایران پرداخته شد.

یافته‌ها

در این بخش ابتدا پژوهش‌های جامعه‌شناختی در زمینه همه‌گیری کرونا از لحاظ ساختاری بررسی شده و سپس محتوای نتایج مفهوم‌سازی شده در زمینه همه‌گیری کرونا ارائه می‌گردد. در نهایت تلاش می‌گردد فهم نظری مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در زمینه همه‌گیری کرونا ارائه گردد.

۱- تحلیل سیستماتیک ساختار مطالعات

برای تحلیل سیستماتیک ساختار مطالعات به بررسی مضمون عمده، رویکردهای نظری مورد استفاده، محدوده مکانی، رشته تحصیلی پژوهشگران، مجله محل انتشار، روش‌شناسی و روش‌های جمع‌آوری داده‌ها پرداخته می‌شود.

نظریه‌های استفاده شده در مطالعات

نظریات متعددی بسته به موضوعی که پژوهشگران به بررسی آن پرداخته‌اند، مورد استفاده قرار گرفته‌اند. به دلیل اینکه برخی پژوهش‌ها به‌طور هم‌زمان از چندین نظریه برای فهم مسئله کرونا استفاده کرده‌اند، جمع کل فراوانی بیشتر از تعداد مقالات است. بررسی نظریه‌های مورد استفاده جامعه‌شناسان ایرانی در زمینه همه‌گیری کرونا نشان از غالب بودن نظریه جامعه مخاطره‌آمیز اولریش بک است. ۱۶/۵ درصد از پژوهش‌های انجام شده از این نظریه استفاده کرده‌اند. با توجه به اینکه همه‌گیری کرونا اساساً یک «خطر» محسوب می‌شود که جامعه مدرن را به هراس انداخته است، طبیعی به نظر می‌رسد که برای فهم کرونا از این نظریه استفاده شود.

نظریه‌های رسانه‌های ارتباطی مانند برجسته‌سازی، اقناع، بازنمایی و ... در رتبه قرار دارند. ۱۱ درصد پژوهش‌های انجام شده از این نظریات استفاده کرده‌اند. مجازی شدن زندگی روزمره و تشدید آن در شرایط کرونایی از عوامل توجه به این نظریات در مطالعات همه‌گیری کرونا است. ۹/۲ درصد پژوهش‌های انجام شده نیز از یکی از نظریات رفتارهای جمعی استفاده کرده‌اند که با لحاظ ماهیت اجتماعی و همه‌گیری کرونا و ضرورت مواجهه جمعی با آن، طبیعی به نظر می‌رسد. سایر نظریات مورد استفاده در پژوهش‌های بررسی شده در جدول فوق آمده است. مسئله قابل توجه این است که ۱۱ درصد پژوهش‌های انجام شده فاقد ادبیات نظری منسجم بوده‌اند. این پژوهش‌ها یا عموماً از ادبیات نظری استفاده نکرده‌اند، یا اینکه تنها به مرور مفاهیم پرداخته‌اند.

جدول ۱- نظریات مورد استفاده در مقالات بررسی شده

ردیف	ادبیات نظری	فراوانی	درصد
۱	جامعه مخاطره‌آمیز	۱۸	۱۶/۵
۲	نظریه‌های رسانه‌های ارتباطی (برجسته‌سازی، اقناع، بازنمایی)	۱۲	۱۱
۳	رفتارهای جمعی	۱۰	۹/۲
۴	بازاندیشی مدرنیته	۸	۷/۳
۵	تحولات ارزشی-تقشی	۸	۷/۳
۶	سرمایه اجتماعی	۷	۶/۵
۷	تاب‌آوری و خود مراقبتی	۶	۵/۵
۸	داغ ننگ	۵	۴/۶
۹	سبک زندگی	۴	۳/۷
۱۰	فمینیسم	۴	۳/۷
۱۱	دینداری	۴	۳/۷
۱۲	پزشکینه‌شدن	۳	۲/۷
۱۳	سایر نظریه‌ها	۸	۷/۳
۱۴	فقدان ادبیات نظری	۱۲	۱۱
جمع کل		۱۰۹	۱۰۰

محدوده مکانی مطالعات

بررسی پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که بیشتر آن‌ها در سطح کشوری انجام شده‌اند (۴۱/۶) درصد. تهران در رتبه دوم قرار دارد که ۱۵/۸ درصد از پژوهش‌ها در آنجا انجام شده است. اهواز، شیراز و اصفهان نیز در رتبه‌های بعد قرار دارند. ۳ مورد از پژوهش‌ها نیز در سطح بین‌المللی انجام شده‌اند. ۲۷ مورد از پژوهش‌ها در سایر شهرهای ایران انجام شده‌اند که عموماً مراکز استان‌ها هستند. در برخی از آن‌ها دو پژوهش و در بیشتر آن‌ها یک پژوهش انجام شده است. نکته قابل‌توجه این است که تقریباً همه پژوهش‌ها در شهرهای بزرگ انجام شده‌اند (به غیر از یک مورد که در روستاهای مازندران صورت گرفته است). این مسئله نشان از به حاشیه رانده شدن شهرهای کوچک و مناطق روستایی در مطالعات جامعه‌شناختی همه‌گیری کرونا در ایران دارد.

جدول ۲- محدوده مکانی مطالعات بررسی شده

ردیف	محدوده مکانی	فراوانی	درصد
۱	کشوری	۴۲	۴۱/۶
۲	تهران	۱۶	۱۵/۸
۳	اهواز	۵	۴/۹
۴	شیراز	۴	۳/۹
۵	اصفهان	۴	۳/۹
۶	بین‌المللی	۳	۳/۹
۷	سایر شهرها	۲۷	۲۶/۷
	جمع کل	۲۲	۱۰۰

بررسی پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که بیشتر آن‌ها در سطح کشوری انجام شده‌اند (۴۱/۶) درصد. تهران در رتبه دوم قرار دارد که ۱۵/۸ درصد از پژوهش‌ها در آنجا انجام شده است. اهواز، شیراز و اصفهان نیز در رتبه‌های بعد قرار دارند. ۳ مورد از پژوهش‌ها نیز در سطح بین‌المللی انجام شده‌اند. ۲۷ مورد از پژوهش‌ها در سایر شهرهای

ایران انجام شده‌اند که عموماً مراکز استان‌ها هستند. در برخی از آن‌ها دو پژوهش و در بیشتر آن‌ها یک پژوهش انجام شده است. نکته قابل‌توجه این است که تقریباً همه پژوهش‌ها در شهرهای بزرگ انجام شده‌اند (به غیر از یک مورد که در روستاهای مازندران صورت گرفته است). این مسئله نشان از به حاشیه رانده شدن شهرهای کوچک و مناطق روستایی در مطالعات جامعه‌شناختی همه‌گیری کرونا در ایران دارد.

رشته تحصیلی

بررسی رشته تحصیلی پژوهشگرانی که در زمینه همه‌گیری کرونا تحقیق کرده‌اند نشان می‌دهد که ۷۴/۲ درصد از آنان تحصیلات جامعه‌شناسی دارند. در مقابل، ۱۱/۸ درصد از پژوهشگران تحصیلات تخصصی ارتباطات داشته‌اند. پژوهشگران دارای تحصیلات انسان‌شناسی و مطالعات فرهنگی نیز هر کدام تنها ۲ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. با توجه به ابعاد فرهنگی و انسان‌شناختی همه‌گیری کرونا به نظر می‌رسد که این مسئله که انسان‌شناس‌ها و متخصصان مطالعات فرهنگی توجه کمی به مطالعه کرونا داشته‌اند، یک خلأ پژوهشی بزرگ محسوب می‌گردد.

جدول ۳- رشته تحصیلی پژوهشگران

ردیف	رشته تحصیلی	فراوانی	درصد
۱	جامعه‌شناسی	۷۵	۷۴/۲
۲	ارتباطات	۱۲	۱۱/۸
۳	مطالعات زنان	۵	۵
۴	جمعیت‌شناسی	۵	۵
۵	انسان‌شناسی	۲	۲
۶	مطالعات فرهنگی	۲	۲
	جمع کل	۱۰۱	۱۰۰

محل انتشار

بررسی محل انتشار پژوهش‌های انجام شده در زمینه جامعه‌شناسی همه‌گیری کرونا در ایران بیانگر این است که نزدیک به ۲۰ درصد این پژوهش‌ها در فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران منتشر شده‌اند. اختصاص ویژه‌نامه‌هایی برای بررسی جامعه‌شناسی کرونا در این فصلنامه دلیل اصلی بالا بودن حجم مقالات است. بعد از این فصلنامه، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی با ۶ درصد، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، و برنامه‌ریزی رفاه توسعه اجتماعی با ۵ درصد در رتبه‌های بعد قرار داشته‌اند. مسئله قابل توجه این است که فصلنامه جامعه‌شناسی ایران که از معتبرترین مجلات جامعه‌شناسی ایران محسوب می‌گردد که توسط انجمن جامعه‌شناسی ایران منتشر می‌شود، تنها ۲ مقاله در زمینه جامعه‌شناسی همه‌گیری کرونا منتشر کرده است.

جدول ۴- محل انتشار مقالات

ردیف	محل انتشار	فراوانی	ردیف	محل انتشار	فراوانی
۱	مطالعات اجتماعی ایران	۲۰	۱۲	مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان	۳
۲	مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی	۶	۱۳	انتظام اجتماعی	۲
۳	مطالعات فرهنگی و ارتباطات	۵	۱۴	پژوهش‌های ارتباطی	۲
۴	برنامه‌ریزی رفاه توسعه اجتماعی	۵	۱۵	جامعه‌شناسی کاربردی	۲
۵	مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران	۴	۱۶	مطالعات فرهنگ-ارتباطات	۲
۶	مسائل اجتماعی ایران	۴	۱۷	مطالعات توسعه اجتماعی ایران	۲
۷	پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران	۴	۱۸	مجله جامعه‌شناسی ایران	۲
۸	رفاه اجتماعی	۴	۱۹	مطالعات رسانه‌های نوین	۲
۹	بررسی مسائل اجتماعی ایران	۳	۲۰	دین و ارتباطات	۲
۱۰	تحقیقات فرهنگی ایران	۳	۲۱	مطالعات جامعه‌شناختی شهری	۲
۱۱	فرهنگ رسانه	۳	۲۲	سایر مجلات (هر کدام ۱ مورد)	۱۸
	جمع کل				۱۰۱

رویکردهای روش شناختی مطالعات

بررسی مطالعات انجام شده در زمینه جامعه‌شناسی همه‌گیری کرونا نشان می‌دهد که بیشتر این پژوهش‌ها با روش تحقیق کیفی انجام شده‌اند. پژوهش‌های بررسی شده با روش تحقیق کمی و ترکیبی در مراتب بعدی هستند. ۷۳/۲ درصد از پژوهش‌های انجام شده با روش تحقیق کیفی صورت گرفته است. پدیدارشناسی، تحلیل مضمونی و نظریه زمینه‌ای مهم‌ترین روش‌های کیفی مورد استفاده پژوهشگران بوده‌اند. در مقابل، ۲۵/۸ درصد از پژوهش‌های انجام شده با روش تحقیق کمی صورت گرفته‌اند که عموماً با روش پیمایش انجام شده‌اند. در نهایت، تنها ۱ مورد از پژوهش‌های بررسی شده با روش تحقیق ترکیبی انجام شده‌اند. این در حالی است که عمق پیچیدگی مسئله همه‌گیری کرونا به حدی است که نیاز به پژوهش‌های با روش تحقیق ترکیبی که همه جوانب مسئله را بررسی کنند، وجود دارد.

جدول ۵- روش‌شناسی مطالعات بررسی شده

ردیف	روش تحقیق	فراوانی	درصد
۱	روش تحقیق کیفی	۷۴	۷۳/۲
۲	روش تحقیق کمی	۲۶	۲۵/۸
۳	روش تحقیق ترکیبی	۱	۱
جمع کل		۲۲	۱۰۰

تکنیک جمع‌آوری داده‌ها

بی‌تردید تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها در پیوند با روش‌های تحقیق مورد استفاده قرار دارد. مصاحبه با ۴۹/۵ درصد بیشترین تکنیک جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش‌های بررسی شده بوده است. بعدازآن، پرسشنامه قرار دارد که ۲۱/۹ درصد از پژوهشگران از طریق آن اطلاعات را جمع‌آوری کرده‌اند. داده‌های موجود مانند اطلاعات شبکه‌های اجتماعی مجازی، داده‌های متنی اینترنتی، برنامه‌های تلویزیونی، اسناد و مدارک نیز ۲۰/۸ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. داده‌های آماری موجود ۳/۹ درصد را به خود

اختصاص داده است. در نهایت ۳/۹ درصد از پژوهشگران هم‌زمان از چند روش جمع‌آوری داده‌ها استفاده کرده‌اند.

جدول ۶- تکنیک جمع‌آوری داده‌ها در مطالعات بررسی شده

ردیف	تکنیک جمع‌آوری داده‌ها	فراوانی	درصد
۱	مصاحبه	۵۰	۴۹/۵
۲	پرسشنامه	۲۲	۲۱/۹
۳	داده‌های موجود (شبکه‌های اجتماعی، اسناد، مدارک و ...)	۲۱	۲۰/۸
۴	داده‌های آماری	۴	۳/۹
۵	چند روشی (مصاحبه، پرسشنامه، مشاهده)	۴	۳/۹
	جمع کل	۱۰۱	۱۰۰

۲- تحلیل سیستماتیک محتوای مطالعات

در این بخش به محتوای پژوهش‌های جامعه‌شناختی کرونا پرداخته می‌شود. این بخش شامل چند مرحله بوده است. ابتدا یافته‌های مختلف پژوهش‌های جامعه‌شناختی کرونا چند بار مرور شدند. به تدریج با مفهوم‌پردازی واحدهای معنایی پرداخته شده تا مضامین فرعی مشخص شدند و سپس در سطحی انتزاعی‌تر، مضامین اصلی استخراج شدند. و در نهایت دیاگرام موضوعات اصلی و فرعی جامعه‌شناسی ایرانی کرونا ترسیم گردید.

موضوعات و مضامین اصلی پیامدهای کرونا در ایران

همان‌طور که بحث شد، همه‌گیری کرونا بر همه ابعاد زندگی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه ایرانی تأثیرگذار بوده است. بر این مبنای پژوهش‌های جامعه‌شناختی مختلف هر کدام بخشی از این کلیت تأثیرگذاری را بررسی نموده‌اند. بر اساس یک فرآیند استقرای تحلیلی، موضوعات و ابعاد کلی پژوهش‌های جامعه‌شناختی صورت گرفته در ایران در زمینه همه‌گیری کرونا عبارت‌اند از: زیست-جهان رسانه‌ای

شده، زیست-جهان در مخاطره، پزشکی شدن، بازاندیشی معنایی، تغییر مناسبات فرهنگی-اجتماعی. مضامین فرعی مرتبط با هر کدام از این مضامین و پژوهش‌هایی که این مؤلفه‌ها از آنان استخراج شده است در جدول (۷) آمده است. در ادامه در مورد هر کدام از این موضوعات و مضامین بحث خواهد شد.

جدول ۷- موضوعات و مضامین اصلی جامعه‌شناسی کرونا در ایران

مضامین اصلی	مضامین فرعی	پژوهش‌های مورد بررسی
زیست - جهان رسانه‌ای شده	فضای مجازی	نعمتی سولدرق و همکاران (۱۴۰۱)، صادقی و فتحی (۱۴۰۱)، ذکائی و ویسی (۱۳۹۹)، کرمی و فرزادمنش (۱۴۰۲)، منصوری و همکاران (۱۴۰۱)، برکت و همکاران (۱۴۰۱)، موزنی و زادمهر (۱۴۰۲)، شکار دوست و همکاران (۱۴۰۲)، خانیکی و رائی تهرانی (۱۴۰۱)، رضی‌پور (۱۳۹۹)، سیف و همکاران (۱۳۹۹)، طاهری‌کیا (۱۳۹۹)، برکت و همکاران (۱۴۰۱)
	رسانه‌های سنتی	بشیر (۱۴۰۰)، دهقان و عسکری (۱۳۹۹)، یحیایی و مسیبی (۱۴۰۰)، سیف و همکاران (۱۳۹۹)
زیست - جهان در مخاطره	اضطراب و هراس	میری و همکاران (۱۴۰۱)، مرادی و محمدی‌فر (۱۳۹۹)، افراسیابی و بهارلویی (۱۳۹۹)
	مخاطره	شکار دوست و همکاران (۱۴۰۲)، صفری شالی و ابراهیمی (۱۴۰۰)
	قرنطینه	طاهری‌کیا (۱۳۹۹)، نصیری (۱۴۰۲)، شفیعی (۱۴۰۰)، یعقوبی و ملازاده گله پردسری (۱۴۰۱)، قدرتی و همکاران (۱۴۰۰)، یعقوبی چوبری و همکاران (۱۴۰۰)
	تروماسازی	احمدی (۱۴۰۱)، نصیری (۱۴۰۲ الف)، نصیری (۱۴۰۲ ب)
پزشکی شدن زندگی	مراقبت	صالحی و همکاران (۱۴۰۰)، لطفی خاچکی و مهدی‌زاده (۱۴۰۱)
	سلامت و پزشکی	محمودیانی و همکاران (۱۴۰۰)، جواهری و همکاران (۱۴۰۱)، شیردل و همکاران (۱۴۰۰)، صفری شالی و ابراهیمی (۱۴۰۰)، بوداقلی و عربی (۱۴۰۰)، میری و گنجی (۱۴۰۱)، کاظمی (۱۴۰۰)، ذکائی و همکاران (۱۴۰۲)
بازاندیشی معنایی	بازاندیشی	فاضلی (۱۳۹۹)، افراسیابی و بهارلویی (۱۳۹۹)، افراسیابی و بهارلویی (۱۴۰۰)، بهار و جبارپور (۱۴۰۰)، بهمنی و همکاران (۱۴۰۰)
	مرگ‌اندیشی	کلاتری و همکاران (۱۴۰۰)، کیانی و هاشمی نسب (۱۴۰۰)

مضامین اصلی	مضامین فرعی	پژوهش‌های مورد بررسی
تغییر مناسبات اجتماعی	آشفتگی نظم خانوادگی	اشتری مهرجردی و همکاران (۱۴۰۲)، ابراهیمی (۱۳۹۹)، علی‌آبادی و همکاران (۱۴۰۰)، شیردل و همکاران (۱۴۰۰)، فلاحتی و همکاران (۱۴۰۰)، رحمانی (۱۴۰۰)، احمدی و همکاران (۱۴۰۱)، مستخدمین حسینی و همکاران (۱۳۹۹)، اکبری و حاتمی (۱۴۰۰)، عارف و همکاران (۱۴۰۲)، شجاعی و جعفری (۱۴۰۲)، رازقی نصرآباد (۱۴۰۲)، موذنی و زادمهر (۱۴۰۲)، حمزئی ماشاری و رستگار (۱۴۰۰)، کوهستانی و علیجانی (۱۴۰۰)
	به‌هم‌ریختگی‌های فرهنگی	قاسمی (۱۴۰۰)، تاج‌بخش (۱۳۹۹)، کلاتری و همکاران (۱۴۰۱)، محمدی نوسودی (۱۴۰۱)، شعاعی (۱۳۹۹)، مختاری و بهار (۱۳۹۹)، رضی‌پور (۱۳۹۹)، ابراهیمی و سخائی (۱۴۰۲)، ماهر (۱۴۰۱)، بهمنی و همکاران (۱۴۰۱)، فرخی (۱۴۰۰)
	آشفتگی‌ها در نظم اجتماعی	رحمانی (۱۴۰۰)، موذنی و زادمهر (۱۴۰۲)، شکوری و همکاران (۱۴۰۲)، چراغی و همکاران (۱۳۹۹)، میری و همکاران (۱۴۰۱)، شفيعی (۱۴۰۰)، لطفی خاچکی و مهدی‌زاده (۱۴۰۱)، تاج‌بخش (۱۴۰۰)، زمانی و همکاران (۱۴۰۰)، افشانی و کریمی منجرمویی (۱۴۰۰)، رازقی نصرآباد (۱۴۰۲)، عارف و همکاران (۱۴۰۲)، کلاته ساداتی و فلک‌الدین (۱۴۰۰)، کلاته ساداتی (۱۴۰۱)
	نوبین‌سازی رفتارهای جمعی	منصوری و همکاران (۱۴۰۱)، محمودیانی و همکاران (۱۴۰۰)، شیردل و همکاران (۱۴۰۰)، بوداقي و عربی (۱۴۰۰)، منصوری و همکاران (۱۴۰۱)، امجدیان و مرادی (۱۴۰۰)، صالحی و همکاران (۱۴۰۱)، نواح و همکاران (۱۴۰۰)، غیاثوند و محمدتقی‌نژاد (۱۴۰۰)، نیک‌بخش و حافظی بیرگانی (۱۴۰۰)
	تشدید ستم‌دیدگی گروه‌های حاشیه‌ای	باقری و همکاران (۱۴۰۰)، برکت و همکاران (۱۴۰۱)، احمدی (۱۴۰۱)، احمدی و همکاران (۱۴۰۱)، اسماعیلی و قدربند فرد شیرازی (۱۳۹۹)، یزدانی نسب (۱۳۹۹)، قدرتی و همکاران (۱۴۰۰)، پروائی و کوششی (۱۴۰۱)، بوداقي و عربی (۱۴۰۰)
	بازاندیشی در دینداری	رضوی‌زاده و ورشوی (۱۳۹۹)، پویافر و رضایی (۱۴۰۰)، قادری و اورعی (۱۴۰۰)، شیردل و همکاران (۱۴۰۰)، حمیدیان (۱۴۰۰)/ فولادیان و همکاران (۱۳۹۹)، تسلیمی تهرانی (۱۴۰۰)، پویافر و رضایی (۱۴۰۲)

زیست - جهان رسانه‌ای شده

زیست - جهان ایرانی قبل از کرونا تحت تأثیر امواج جهانی رسانه‌ای شدن فرهنگ و جامعه، ماهیتی رسانه‌ای به خود گرفته بود. همه‌گیری کرونا و اتخاذ سیاست‌هایی مانند فاصله‌گذاری اجتماعی و قرنطینه سبب شد رسانه‌های ارتباطی بیش‌ازپیش بر ساختارهای جامعه ایرانی و مناسبات فرهنگی-اجتماعی مسلط شوند. در واقع، در هنگامه وقوع کرونا، رسانه‌های ارتباطی نقشی پررنگ را در حفظ پیوندهای فرهنگی و اجتماعی بازی کردند. این اهمیت در مورد فضای مجازی که عملاً تبدیل به میدان تعاملات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در این دوران شد بیشتر صدق می‌کند. تحت تأثیر این رخداد، پژوهش‌های جامعه‌شناختی زیادی در ایران انجام شدند.

بخشی مهم از تجربه جامعه‌شناسی ایرانی در حوزه تجربی به مطالعه تأثیرات رسانه‌های ارتباطی و ماهیت دیجیتال شده فرهنگ و جامعه ایرانی در این دوران اختصاص داشت. این مطالعات در سه بعد اصلی انجام شده است. بررسی تأثیرات فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مجازی، تأثیرات و مواجهه رسانه‌های سنتی مانند تلویزیون و مطبوعات، و در نهایت فرهنگ دیجیتالیزه شده در فرآیند همه‌گیری کرونا.

مجازی شدن فرهنگ، جامعه و اقتصاد در فرآیند همه‌گیری کرونا تشدید شد. فضای مجازی به مانند میدانی برای شکل‌گیری و توسعه مناسبات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کرد که در عرصه واقعی محدود شده بودند. قرنطینه و سیاست‌های دیگر مواجهه با همه‌گیری کرونا سبب شد که جامعه در عرصه عینی عملاً تعطیل شود و این فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مجازی بودند که جامعه را زنده نگه داشتند. این مسئله در مطالعات تجربی جامعه‌شناختی هم نمود پیدا کرد. پژوهش‌های زیادی در این زمینه توسط پژوهشگران اجتماعی و فرهنگی انجام شده است.

برخی از این پژوهش‌ها به بازنمایی کرونا و مسائل اجتماعی مختلف مرتبط با آن در فضای مجازی پرداخته‌اند (صادقی و فتحی، ۱۴۰۱؛ برکت و همکاران، ۱۴۰۰؛ کرمی و فرزادمنش، ۱۴۰۲)، برخی دیگر به بررسی تأثیرات فضای مجازی بر زندگی افراد در

شرایط کرونایی پرداخته‌اند (منصوری و همکاران، ۱۴۰۱؛ سیف و همکاران، ۱۳۹۹) و برخی دیگر از پژوهش‌ها، پیامدهای مجازی‌شدن زندگی روزمره در عصر کرونا را بررسی نموده‌اند (ذکائی و ویسی، ۱۳۹۹؛ خانیکی و راثی تهرانی، ۱۴۰۱). بر مبنای نتایج این پژوهش‌ها، فضای مجازی بیشتر از اینکه پیامدهای مثبتی برای جامعه ایرانی داشته باشد، عواقب منفی به دنبال داشته است. برای نمونه ذکائی و ویسی (۱۳۹۹) معتقدند که زندگی در فضای مجازی نوعی امیدورزی اتوپیایی (در برابر امیدورزی انتقادی) و کارناوالی‌شدن فضا را به دنبال داشت. اضطراب جمعی در این وضعیت تشدید گردید که مانعی برای امیدورزیِ عاملانه و انتقادی است. همچنین ذکائی و همکاران (۱۴۰۲) از شکل‌گیری گفتمانِ پزشکی‌شدن در جامعه ایرانی و تشدید آن توسط فضای مجازی در دوران کرونا صحبت می‌کنند.

همچنین خانیکی و راثی تهرانی (۱۴۰۱) از شکل‌گیری وضعیتِ اینفودمی مجازی بحث می‌کنند. آنان معتقدند که شرایط کرونایی در ایران وضعیتِ اینفودمی را ایجاد کرده است که طی آن افراد فعال و کاربران فضاهای مجازی دوشادوش گسترش ویروس به تبادل اطلاعات درباره این بیماری می‌پردازند، اما به دلیل مسائلی مانند سواد سلامت پایین این اطلاعات عموماً نادرست هستند. کاهش اعتماد عمومی به نهادها و رسانه‌های رسمی و سیاسی شدن سلامت و اینفودمی نخبگانی در گسترش این شرایط نقش داشته‌اند. برخی دیگر از پژوهش‌های بررسی شده به موضوع کلی فرهنگِ دیجیتال و نقش آن در مناسبات اجتماعی در همه‌گیری کرونا پرداخته‌اند (طاهری کیا، ۱۳۹۹؛ برکت و همکاران، ۱۴۰۱). برای نمونه طاهری کیا (۱۳۹۹) این مسئله را بررسی کرده است که چگونه استفاده از فضای مجازی در همه‌گیری کرونا تبدیل به «میدان خیال‌بافی» افراد می‌شود. وی فضای مجازی را میدانی می‌داند که در آن کنشگران به خیال‌پردازی در مورد جهانِ پیشاکرونایی و ترسیم آینده مبهم می‌پردازند. آنان «شهر» (جهان واقعی) را میدانی می‌دانند که از دست رفته است.

علاوه بر مطالعه جامعه‌شناختی فضای مجازی در همه‌گیر کرونا، پژوهش‌های دیگری به بررسی رسانه‌های ارتباطی سنتی مانند تلویزیون و مطبوعات پرداختند. باوجوداینکه نقش این رسانه‌ها در عصر نوین که در سیطره تکنولوژی‌های مجازی و دیجیتالی است کمتر شده است اما در نسل‌ها و گروه‌های خاص و همچنین موضوعات خاص تأثیر آن‌ها قابل توجه است. به هر حال، برخی از پژوهش‌های بررسی شده به نقش تلویزیون پرداخته‌اند (نعمتی سولدردق و همکاران، ۱۴۰۱؛ یحیایی و مسیبی، ۱۴۰۰).

برای نمونه، نعمتی سولدردق و همکاران (۱۴۰۱) بازنمایی سواد سلامت در شبکه تلویزیونی سلامت در پیش و پس از کرونا را بررسی کرده است. نتایج این پژوهش بیانگر این است که بازنمایی سواد سلامت در این رسانه تفاوت چندانی نکرده است. این یک چالش جدی است که به نظر نیاز به مطالعات جامعه‌شناختی بیشتری داشته باشد. همه‌گیری کرونا تمام ابعاد جامعه را در بر گرفته است و افراد نیاز به سواد سلامت بیشتری دارند، اما یک رسانه که به صورت تخصصی در این زمینه در سطح ملی فعالیت می‌کند، هیچ تفاوتی در برنامه‌هایش نسبت به پیش از کرونا ایجاد نمی‌کند. برخی دیگر از پژوهش‌ها به نحوه بازنمایی و نمایش کرونا در مطبوعات و خبررسانی‌ها پرداخته‌اند (دهقان و عسکری، ۱۳۹۹؛ سیف و همکاران، ۱۳۹۹). این پژوهش‌ها به‌طور مستقل نقش مطبوعات و رسانه‌های چاپی را بررسی نکرده‌اند، بلکه بخشی از تحلیل‌ها را به نقش این رسانه‌ها اختصاص داده‌اند.

زیست - جهان در مخاطره

موضوع دیگری که مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در زمینه کرونا بر آن متمرکز شده است، زیست‌جهان در مخاطره است. وقوع همه‌گیری کرونا نمودی عینی از مخاطراتی بود که جامعه‌شناسانی مانند اولریش بک و آنتونی گیدنز بر آن تأکید می‌کردند (نگاه کنید به بخش ادبیات نظری). همه‌گیری کرونا سبب شد هراس و اضطراب جمعی بر جامعه ایرانی غالب شود. سیاست‌هایی مانند قرنطینه و فاصله‌گذاری اجتماعی اگرچه سیاست‌های مناسبی

به نظر می‌رسیدند، اما فضایی آخرالزمانی را به ذهن انسان‌ها قالب می‌کردند که همین مسئله هراس و اضطراب آن‌ها را بیشتر می‌کرد.

این مسئله مورد توجه مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی قرار گرفته و در ابعاد مختلف بررسی شده است. برخی از پژوهش‌ها ماهیتِ مخاطره‌آمیز بودن جامعه در وضعیتِ کرونایی را بررسی کرده‌اند (بشیر، ۱۴۰۰؛ افراسیابی و بهارلوئی، ۱۳۹۹؛ صفری شالی و ابراهیمی، ۱۴۰۰). بیشتر پژوهش‌های بررسی شده بر ماهیتِ مخاطره‌آمیز بودن جهان در عصر کرونا تأکید دارند، اما برخی پژوهش‌ها به صورت متمرکزتر این مسئله را بررسی کرده‌اند. برای نمونه، افراسیابی و بهارلوئی (۱۴۰۰) معتقدند که جهان نوین ایرانی در عصر کرونا از غفلت از فقدان مخاطرات بزرگ بیدار شده و بحران کرونا باعث شد این مخاطرات را لمس کند. به نظر آنان همه‌گیری کرونا، آگاهیِ وجودیِ انسان ایرانی از ماهیتِ مخاطره‌آمیز بودن جهان نوین را افزایش داد.

برخی دیگر از پژوهش‌های مورد مطالعه، به بررسی ماهیتِ اضطراب‌آلودِ جهانِ کرونایی و ترس اجتماعی ناشی از آن پرداخته‌اند (میری و همکاران، ۱۴۰۱؛ مرادی و محمدی‌فر، ۱۳۹۹). نتایج این پژوهش‌ها بیانگر افزایش قابل توجه اضطراب اجتماعی و ترس اجتماعی در عصر کرونا است که احتمالاً در جهانِ پسا کرونایی نیز تداوم داشته باشد. جامعه ایرانی در دوران کرونا چندین بار وارد فضای قرنطینه شد. برخی از پژوهش‌های مورد مطالعه به‌طور خاص به وضعیت جامعه ایرانی در فضای قرنطینگی پرداخته‌اند (نصیری، ۱۴۰۲؛ یعقوبی چوبری و ملازاده گله پردسری، ۱۴۰۱؛ قدرتی و همکاران، ۱۴۰۰). یعقوبی چوبری و ملازاده گله پردسری (۱۴۰۱) تجربه قرنطینه و مسائل اجتماعی تأثیرگذار بر آن را بررسی کرده‌اند. آنان معتقدند که منابع سرمایه‌ای عاملی بنیادی در تجربه قرنطینه است. افراد بر مبنای تعلقات طبقاتی تجربه‌های متفاوتی داشته‌اند. قدرتی و همکاران (۱۴۰۰) نیز تجربه خاص زنان سالمند از قرنطینه در دوران کرونا را مطالعه کرده‌اند.

نصیری (۱۴۰۲) تجربه اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها از قرنطینه را بررسی کرده‌اند. احمدی (۱۴۰۱) در تحلیل تجربه کرونا در مناطق کم برخوردار به این نتیجه رسیده است که چنین تجربه‌ای تولیدکننده نوعی ترومای روحی-جمعی است که نشان از تأثیرگذاری همه‌گیری کرونا بر همه ابعاد زندگی شهروندان در این مناطق است. نصیری (۱۴۰۱) نیز بر نوعی تولید ترومای فرهنگی و جمعی در اثر تجربه کرونا بحث می‌کند. تولید ترومای جمعی را بر مبنای این مطالعات می‌توان بخشی از پیامدهای تولید مخاطره در جهان نوین دانست که کرونا یکی از نمودهای عینی آن بود.

پزشکی شدن زندگی

حاکم شدن هراس و اضطراب جمعی در اثر همه‌گیری کرونا در جامعه ایرانی، سبب شد مراقبت و سلامت بیش‌ازپیش موردتوجه قرار بگیرد. این مسئله فی‌نفسه می‌توانست امری مطلوب قلمداد شود، اما وضعیت به گونه‌ای پیش رفت که افراد به صورت افراطی و وسواس گونه به دنبال مراقبت از خودشان با استفاده از داروهای شیمیایی، گیاهی و سنتی بودند. در واقع، دارو تبدیل به بخش بنیادی زندگی جمعی در دوره کرونا گردید. این مسئله در نهایت به تشدید وضعیت پزشکی‌شدن جامعه ایرانی که قبل از کرونا هم آغاز شده بود انجامید. این مسئله توسط پژوهشگران جامعه‌شناسی نیز موردتوجه قرار گرفته است (ذکائی و همکاران، ۱۴۰۲؛ کاظمی، ۱۴۰۰).

ذکائی و همکاران (۱۴۰۲) معتقدند که همه‌گیری کرونا یک «وضعیت استثنائی» ایجاد کرد که طی آن پزشکی بر افکار عمومی شهروندان مسلط شد. در همه‌گیری کرونا پزشکی بر زندگی روزمره توسط دستورالعمل‌های بهداشتی (همچون تعیین گروه آسیب‌پذیر و قرنطینه خانگی) و بر حافظه شهروندان توسط «قدسی‌سازی» کادر درمانی تسلط یافت. «مردم بی‌توجه» و «مسافران نوروزی» دشمن و «شر» پنداشته شدند. حافظه عامیانه «مردم» را بیش از «حکومت» و «نظام بهداشت و درمان» در همه‌گیری بیماری مسئول

می‌دانستند. این فرافکنی حاصل زیست قدرت و سیاست حافظه که ریشه‌های قدرت دانش قدرت پزشکی در ایران را پنهان کرده است (ذکائی و همکاران، ۱۴۰۲).

در نتیجه پزشکی‌شدن زندگی روزمره، «سلامت» تبدیل به بخش بنیادی زندگی انسان‌ها می‌شود؛ مسئله‌ای که در همه‌گیری کرونا در ایران تشدید شد. این امر منجر به انجام پژوهش‌هایی جامعه‌شناختی در زمینه سلامت در همه‌گیری کرونا گردید (محمودیانی و همکاران، ۱۴۰۰؛ شیردل و همکاران، ۱۴۰۰؛ بوداقي و عربی، ۱۴۰۰). برای نمونه شیردل و همکاران (۱۴۰۰) بر این باورند که فقدان مسئولیت‌پذیری بهداشت اجتماعی و به خطر افتادن سلامت جمعی و بی‌اعتنایی به سلامت اجتماعی در برخی از رفتارهای شهروندان در دوران همه‌گیری کرونا وجود داشته است.

در مقابل برخی دیگر به دنبال انتخاب الگوهای سلامت محور در زندگی روزمره بودند. این گروه تعداد بیشتری از شهروندان را شامل می‌شد. در واقع، سبک زندگی سلامت محور در همه‌گیری کرونا بیش‌ازپیش اشاعه پیدا کرد و «سلامت» تبدیل به یک کلیدواژه محوری در سبک زندگی افراد شد. این وضعیت در تعامل با سبک زندگی مراقبت‌محور قرار می‌گیرد (صالحی و همکاران، ۱۴۰۰؛ لطفی خاچکی و مهدی‌زاده، ۱۴۰۱). پژوهش‌های جامعه‌شناختی بیشتر بر رعایت پروتکل‌های بهداشتی مرتبط با کرونا به عنوان سبک زندگی مراقبت‌محور در عصر کرونا تأکید داشته‌اند. این در حالی است که مسائل دیگر مرتبط با این سبک زندگی چندان مورد بررسی جامعه‌شناختی قرار نگرفته است.

بازاندیشی معنایی

رخدادهای بزرگ همواره سبب می‌شوند انسان‌ها و جوامع در مورد نظام‌های ارزشی، رفتاری و هنجاری موجود به دیده تردید بنگرند و نسبت به کارآمدی آن‌ها شک کنند. این مسئله سبب بازاندیشی انتقادی می‌شود و به‌طور نظام‌های معنایی نوین می‌انجامد. البته این مسئله به معنای ویرانی نظام معنایی پیشین نیست بلکه به معنای بازسازی آن بر مبنای الزامات

و ضرورت‌های جهان نوین است. این مسئله مورد توجه مطالعات جامعه‌شناختی قرار گرفته است (فاضلی، ۱۳۹۹؛ افراسیابی و بهارلوئی، ۱۴۰۰؛ بهار و جبارپور، ۱۴۰۰). فاضلی (۱۳۹۹) با بررسی بازاندیشی فرهنگی جامعه ایرانی در مواجهه با همه‌گیری کرونا معتقد است که انفجار اطلاعات و دانش، آشنایی‌زدایی، بازاندیشی در نظام اولویت‌ها، دیجیتالی‌شدن مضاعف، افزایش توانش تطبیقی، افزایش تقاضای اجتماعی برای دانش و در نهایت افزایش سوژگی و عاملیت، مجموعه عواملی هستند که گفتمان بازاندیشی را شکل می‌دهند. وی استدلال می‌کند که بحران کرونا احتمالاً در کوتاه مدت (در ۵ سال آینده) نمی‌تواند تغییرات بنیادی در فرهنگ و شیوه زندگی انسان ایرانی ایجاد کند اما این بحران ذهنیت و فضای فکری و ساختار احساسات ما را عمیقاً تغییر می‌دهد.

گفتمان سیاسی حاکم و همچنین موانع تاریخی و عادت‌ها و ساختارهای اجتماعی و ساختارهای اداری و بوروکراتیک موجود و بسیاری محدودیت‌های فرهنگی دیگر موانعی در راه تحقق ذهنیت جدید و ایجاد تغییرات بنیادی فراهم می‌کنند ولی در نهایت جامعه و انسان ایرانی در این زمان ۵ ساله «دوره آستانه‌ای» را تجربه و تحمل خواهد کرد و جامعه پساکرونايي ایران آشکار خواهد شد. در این وضعیت شاهد کرونايي شدن فرهنگ خواهیم بود. نگرانی، اضطراب، واهمه، توجه روزافزون به علم و فناوری، طبیعت‌گرایی و خود مراقبتی، سنت‌گرایی و خرافه‌گرایی، اهمیت خانواده، توجه به مقولات عاطفی و انسانی، نیاز به تغییرات در نظام حکمرانی، توسعه تعاملات دیجیتالی و ... از جمله معرف‌های کرونايي شدن فرهنگ ایرانی در مواجهه با بحران کرونا هستند.

افراسیابی و بهارلوئی (۱۴۰۰) نیز در همین راستا به این نتیجه رسیده‌اند که شیوع ویروس کرونا سبب تعلیق زندگی و تشدید هراس در لایه‌های ذهنی کنشگران و بازاندیشی در اندیشه، مناسبات و تعاملات، باورهای فردی و اجتماعی شد. مرگ‌اندیشی و بازاندیشی در معنای زندگی و مرگ یکی از بنیادی‌ترین ابعاد بازاندیشی در دوران کرونا بود که در پژوهش‌های جامعه‌شناختی هم مورد توجه قرار گرفته است (کلانتری و همکاران، ۱۴۰۰).

مواجهه روزمره و انبوه شهروندان با مرگ و تقلای زنده ماندن سبب شد افراد به صورت جدی در نظام مرگ‌اندیشی خودشان بازاندیشی کنند.

تغییر مناسبات فرهنگی-اجتماعی

همه‌گیری کرونا بیشتر ساختارهای فرهنگی و اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داد؛ مناسبات فرهنگی و اجتماعی را دچار تحولات اساسی کرد و فکر و اندیشه انسانی را نیز دگرگون نمود. نظام آموزشی به صورت مجازی درآمد، کسب‌وکارها تعطیل شد، دورکاری رواج پیدا کرد، فراغت از حالت واقعی به سوی فراغت مجازی کشیده شد، نگرش افراد به مرگ و زندگی تغییر پیدا کرد، مناسک و سوگواری تغییرات بنیادی پیدا کرد، دینداری و نگرش‌های مذهبی متحول شد و سبک زندگی افراد دچار تحولات بنیادی گردید. تحت تأثیر این تحولات، پژوهش‌های جامعه‌شناختی زیادی به انجام رسیده است که هر کدام بعدی از این تغییرات را بررسی نموده‌اند.

بخشی از پژوهش‌های انجام شده به بررسی تغییرات فرهنگی و به‌هم‌ریختگی آن در اثر همه‌گیری کرونا پرداخته‌اند. تاج‌بخش (۱۳۹۹) این مسئله را بررسی کرده است که کرونا چه پیامدهایی بر سبک زندگی داشته است. بر مبنای نتایج پژوهش وی، خود مراقبتی، دیگر مراقبتی، خانه محور شدن، رسانه محوری، اجتماع محوری، فرهنگ محوری و فراغت محوری فردی مهمترین ویژگی‌های سبک زندگی در عصر کرونا و پساکرونا هستند؛ ویژگی‌هایی که در دوران پیشاکرونا وجود نداشته‌اند. قاسمی (۱۴۰۰) و کلانتری و همکاران (۱۴۰۱) نیز همین تحولات در سبک زندگی را بحث کرده‌اند. محمدی نوسودی (۱۴۰۱) بر تحولات تولید، توزیع و مصرف موسیقی در دوران کرونا تمرکز کرده است.

ابراهیمی و سخائی (۱۴۰۲) تجربه زیسته گذران اوقات فراغت در پیش و پس از کرونا را بررسی کرده و تحولات سبک فراغتی افراد را شناسایی کرده‌اند. برخی دیگر از پژوهش‌ها بر طنزآلود کردن بحران کرونا و چالش‌های آن تمرکز نموده‌اند (شعاعی، ۱۳۹۹؛ مختاری و بهار، ۱۳۹۹؛ رضی‌پور، ۱۳۹۹). این پژوهش‌ها عموماً نمایش همراه با طنز

کرونا در فضای مجازی و تبدیل فاجعه به «جوک» را به دیدگاه تفسیری و انتقادی مطالعه کرده‌اند. بحث آموزش مجازی نیز تحول فرهنگی بنیادی دیگری بوده است که در پژوهش‌های مختلف در مورد پیامدهای آن بحث شده است (ماهر، ۱۴۰۱؛ بهمنی و همکاران، ۱۴۰۱؛ فرخی، ۱۴۰۰).

آشفته‌گی نظم خانوادگی بخش دیگری از مناسبات فرهنگی-اجتماعی بود که در اثر همه‌گیری کرونا دچار تغییرات اساسی گردید. تنش‌های اقتصادی ناشی از بیکاری و کاهش درآمد در اثر تعطیلی کسب‌وکارها، فشارهای روانی و اجتماعی، تجربه بیماری و مرگ نزدیکان، تعطیلی مدارس و مجازی‌شدن آموزش و افزایش وظایف خانواده و ... سبب افزایش تنش‌های خانوادگی و تضعیف تعاملات در این دوران گردید. پژوهش‌های جامعه‌شناختی زیادی به این تغییرات پرداخته‌اند (علی‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰؛ شیردل و همکاران، ۱۴۰۰؛ فلاحی و همکاران، ۱۴۰۰؛ احمدی و همکاران، ۱۴۰۱؛ مستخدمین حسینی و همکاران، ۱۳۹۹). احمدی و همکاران (۱۴۰۱) فروبستگی اجتماعی، اتمیزه شدن خانواده، بحران‌های تربیتی و چالش‌های فراغتی را مهمترین تغییرات مناسبات خانوادگی در دوره کرونا دانسته‌اند.

علی‌آبادی و همکاران (۱۴۰۰) تجربه زیسته خانواده ایرانی در دوره کرونا را بررسی کرده است. نتایج این مطالعه بیانگر این است که در مواجهه با کرونا سه نوع خانواده ایرانی شکل می‌گیرد: خانواده بازاندیش، خانواده انفعالی و خانواده تلفیقی. مستخدمین حسینی و همکاران (۱۳۹۹) نقش فضای مجازی را در تحولات نهاد خانواده در دوره کرونا پررنگ دانسته‌اند. آنان معتقدند که شیوع ویروس کرونا موجب افزایش نفوذ اینترنت در خانواده و به تبع آن موجب دگردیسی تعاملات اعضای خانواده گردیده است. در این شرایط شاهد شکل‌گیری «خانواده ستاکی مجازی» بوده‌ایم که نشانه پویایی نهاد خانواده است. همچنین پدیده «خانواده هتلی» و «والدین هلی کوپتری» در این شرایط تقویت شده‌اند.

شریعت‌پناهی (۱۴۰۰) با تمرکز بر به‌هم‌ریختگی نقش‌های خانوادگی در دوره کرونا معتقدند که نقش‌های والدگری زنان هم‌زمان با از دست دادن نقش شغل خودشان در

دوران کرونا سبب فشار روانی بیشتر در خانواده بر آنان شده و هم‌زمان شکاف‌های جنسیتی در خانواده را افزایش داده است. احمدی و همکاران (۱۴۰۱) نیز به همین نتیجه رسیده‌اند. آنان برای توصیف افزایش نقش‌های زنان در خانواده هم‌زمان با افزایش اندوه و فشارهای روانی از «مادرانگی اندوه‌بار» استفاده می‌کنند.

آشفته‌گی در نظم اجتماعی در دوره همه‌گیری کرونا یکی دیگر از مسائلی است که مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی آن را به صورت گسترده بررسی کرده است. مودنی و زادمهر (۱۴۰۲) تحولات سرمایه اجتماعی در جامعه ایرانی در دوره کرونا و پس‌از آن را بررسی کرده‌اند. از دید آن‌ها سرمایه اجتماعی در ایران در حال فرسایش است، اما مجازی سازی شبکه‌ای که در اثر همه‌گیری کرونا تشدید شد، توانسته است تا حدودی سرمایه اجتماعی ارتباطی در جامعه ایرانی را تقویت نماید. شکوری و همکاران (۱۴۰۲) مسئله عدالت اجتماعی نهادی را در دوران کرونا بررسی کرده‌اند. تاب‌آوری اجتماعی در دوران کرونا یکی دیگر موضوعات اجتماعی مهمی است که در حوزه جامعه‌شناسی بررسی شده است.

چراغی و همکاران (۱۳۹۹) تاب‌آوری اجتماعی زنان در دوره کرونا را بررسی کرده‌اند. میری و همکاران (۱۴۰۱) تجربه تاب‌آوری اجتماعی مادران را در دوره کرونا مطالعه نموده‌اند. آنان معتقدند که اضطراب اجتماعی ناشی از کرونا سبب کاهش تاب‌آوری اجتماعی مادران شده است. لطفی خاچکی و مهدی‌زاده (۱۴۰۱) بحث اعتماد به دولت و رعایت پروتکل‌های بهداشتی را بررسی کرده‌اند. از نظر آنان بین میزان اعتماد شهروندان به دولت و میزان رعایت پروتکل‌های بهداشتی از سوی آنان رابطه مثبت و مستقیمی وجود دارد. افشانی و کریمی منجرمویی (۱۴۰۰) و زمانی و همکاران (۱۴۰۰) ناامنی اجتماعی در دوران کرونا را مطالعه کرده‌اند. تاج‌بخش (۱۴۰۰) نابرابری جنسیتی در دوره کرونا را بررسی نموده و به این نتیجه رسیده است که زنان در همه‌گیری کرونا احساس ناامنی در حوزه‌های مختلف (جانی، مالی، روانی و اجتماعی) را تجربه نموده‌اند.

موضوعات اجتماعی دیگری مانند همبستگی و انسجام اجتماعی (عارف و همکاران ۱۴۰۱)، همیاری و همکاری شبکه‌ای (کلاته ساداتی، ۱۴۰۱)، خشونت خانگی (سلیمان حمزئی و رستگار، ۱۴۰۰)، باروری (ساسانی‌پور و همکاران، ۱۴۰۰)، طرد اجتماعی (دانش مهر و همکاران، ۱۴۰۰)، مهاجرت (سعیدی، ۱۳۹۹)، مسئولیت اجتماعی (شفیعی، ۱۳۹۹) و ... توسط پژوهشگران اجتماعی در حوزه جامعه‌شناسی کرونا انجام شده است. مطالعه رفتارهای جمعی یکی دیگر از موضوعاتی است که در حوزه جامعه‌شناسی کرونا در ایران بررسی شده است. همه‌گیری کرونا اساساً یک پدیده اجتماعی است و رفتارهای فردی پاسخگوی مناسبی برای مواجهه با این پدیده نیست. از این رو جمع‌گرایی رفتاری در این دوران اهمیت پیدا کرد. از طرف دیگر، سیاست‌هایی مانند فاصله‌گذاری اجتماعی و قرنطینه سبب کاهش تعاملات افراد با یکدیگر و افزایش فردگرایی گردید. به هر حال این تناقضات در واقعیت وجود داشت و در مطالعات جامعه‌شناختی نیز بازتاب پیدا کرد.

منصوری و همکاران (۱۴۰۱) از افزایش رفتارهای جمعی نمایشی (مد اجتماعی، هراس اجتماعی، هوس جمعی، شیدایی جمعی، جنون اجتماعی و شایعه‌پراکنی) در دوران کرونا بحث می‌کنند که تحت تأثیر افزایش استفاده از شبکه‌های اجتماعی شکل گرفته است. امجدیان و مرادی (۱۴۰۰) نیز از شکل‌گیری رفتارهای جمعی منفی پیرامون کرونا مانند سردرگمی و بدبینی، وسواس‌های فکری و علمی پیرامون بدن و شستشو، دغدغه‌های فکری پیرامون به خطر افتادن سلامت خانواده و ترس اجتماعی نام می‌برند. محمودیانی و همکاران (۱۴۰۰)، شیردل و همکاران (۱۴۰۰) و بوداقی و عربی (۱۴۰۰) از شکل‌گیری رفتارهای جمعی سلامت محور در دوران کرونا بحث می‌کنند.

محمودیانی و همکاران (۱۴۰۰) به این نتیجه رسیده است که فهم و درک، و تصمیم‌گیری در زمینه رفتارهای جمعی سلامت محور در طی دوران کرونا بهبود پیدا کرده است. متغیرهایی مانند سن و جنسیت در رفتارهای جمعی سلامت محور نقش داشته‌اند. رفتارهای پیشگیرانه و مراقبت‌محور بخشی دیگر از رفتارهای جمعی مورد بررسی مطالعات

جامعه‌شناختی ایرانی هستند. غیاثوند و محمدتقی زاده (۱۴۰۰) با بررسی رفتارهای پیشگیرانه به این نتیجه رسیده‌اند که ۱۲ درصد شهروندان به رعایت رفتارهای جمعی بهداشتی نمی‌پردازند. این میزان برای رفتارهای فردی ۱۰ درصد بوده است. وضعیت اشتغال افراد، رفتار درک شده، احساس امنیت شغلی، جنس و هراس اجتماعی عوامل تأثیرگذار بر رعایت رفتارهای پیشگیرانه بوده‌اند. مصرف رسانه‌ای، اراده به کنش و قومیت به‌طور مستقیم تأثیری بر رفتارهای پیشگیرانه نداشته‌اند.

گروه‌های حاشیه‌ای مانند کودکان، سالمندان، طبقات پایین جامعه، زنان سرپرست خانوار و ... به دلیل قدرت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پایین‌تر نسبت به گروه‌های دیگر بیشتر در معرض آسیب در شرایط کرونایی قرار گرفتند. این مسئله در مطالعات جامعه‌شناختی نیز بازتاب پیدا کرد. احمدی (۱۴۰۱) در بررسی مواجهه مناطق کم‌برخوردار با همه‌گیری کرونا، از امکان شکل‌گیری فاجعه در نتیجه مواجهه نداشتن صحیح و فوری با پیامدهای کرونا به‌ویژه در مناطق کمتر برخوردار بحث می‌کند. وی معتقد است که مواجهه این مناطق با ویروس کرونا نوعی ترومای جمعی را در آنان ایجاد کرده است؛ به گونه‌ای که بخشی از حافظه جمعی شهروندان با فاجعه پیوند پیدا کرده است.

اسماعیلی و قدربند فرد شیرازی (۱۳۹۹) در بررسی مواجهه سالمندان با همه‌گیری کرونا به این نتیجه رسیده است که خانه‌نشینی سالمندان و احساس تنهایی و مرگ و هراس از بیماری پایداری زندگی خانوادگی آنان را تهدید کرده و نوعی احساس منفی‌گرایانه آمادگی برای مرگ را در آنان شکل داده است. به‌طور کلی شرایط خاص سالمندان سبب شده است که آنان مواجهه متفاوتی با همه‌گیری کرونا داشته باشند. یزدانی نسب (۱۳۹۹) در بررسی تجربه کارگران ساختمانی و کارگران زن نظامی در مواجهه با کرونا به این نتیجه رسیده است که شیوع ویروس کرونا باعث تعمیق حاشیه‌نشینی این دو گروه شده است. توصیه‌های بهداشتی نشان‌دهنده فاصله عمیق سیاست‌گذاری‌های کرونا و شرایط عینی و واقعی این دو گروه است: تمام طرح‌ها و برنامه‌های سیاست‌گذار به کمک‌های

نقدی و غیرنقدی محدود شده و سیاست‌گذاری به خیریه‌گرایی نهادی تقلیل یافته و توجهی به تغییر جایگاه ساختاری طبقات فردوست ن شده است.

موضوع دیگری که مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در مورد کرونا بر آن تمرکز کرده است، بحث دینداری و بازاندیشی در آن در اثر کرونا است. همه‌گیری کرونا سبب تعطیلی مساجد و اماکن مذهبی دیگر گردید که این امر مناسک مذهبی را کاهش داد. مواجهه مستقیم با مرگ و بیماری، نوعی مواجهه جدید با دین و تعلقات مذهبی را در برخی از افراد به دنبال داشت. به هر حال، دینداری نقشی بنیادی در مواجهه با همه‌گیری کرونا داشت. بر این اساس پژوهش‌های تجربی در مورد دینداری و کرونا و مسائل مرتبط با آن با نگاهی جامعه‌شناختی انجام شد.

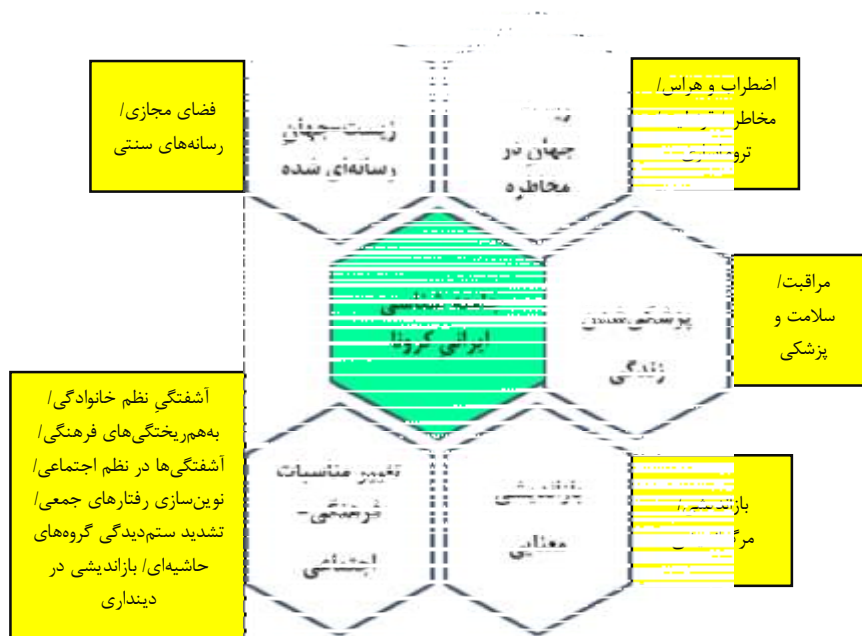
قادری و اورعی (۱۴۰۰) معتقدند هرچند شیوع کرونا عده‌ای را به تردید در اعتقادات مذهبی‌شان واداشته، اما به تقویت بنیان‌های اعتقادی تعداد بیشتری از مردم انجامیده است. در بعد مناسکی، هرچند باعث تعطیلی مناسک جمعی شده است اما فناوری‌های نوین اطلاعاتی، اجتماعات مناسکی مجازی را امکان‌پذیر ساخته و صورت‌های افسون‌زای بدیعی برای دین ایجاد کرده‌اند. در مجموع، در پی رخ دادن همه‌گیری کرونا، می‌توان گفت که دین فردی که در بعد اعتقادی متبلور است به دلیل این اتفاق تقویت شده و دین نهادی که اغلب در مناسک جمعی تبلور می‌یابد، تضعیف شده است. حمیدیان (۱۴۰۰) این مسئله را بررسی کرده است که رابطه مذهب، علم و سیاست در مواجهه با کرونا چگونه است. وی به این نتیجه رسیده است که همه‌گیری کرونا بر کنش‌های مذهبی افراد، مشروعیت سیاسی دولت و تغییرات فرهنگی در حوزه دین تأثیر گذاشته است. مهم‌ترین این تغییرات حرکت از ارزش‌های دینی به سوی ارزش‌های عرفی است.

اخلاصی (۱۴۰۰) معتقد است متأثر از مختصات اکنونِ کرونایی، زمینه مناسب تردید فراگیر در خوانش‌های تقلیل‌گرای دینی رایج بیش از پیش فراهم آمده است؛ همچنین، پیش‌بینی می‌شود روند بی‌کارکرد شدن روزافزون روایت‌پردازی‌های کپسولی و ساده‌انگارانه از دین در آینده، به مراتب بیش از امروز تداوم و استمرار داشته باشد. از سوی

دیگر، و در نقطه مقابل، جایگزینی روایت‌آفرینی ژرفانگر از ابعاد شناختی، پیامدی، مناسکی و اعتقادی دینداری، به‌مثابه بدیل خوانش‌های ساده‌انگارانه فعلی، امری دور از ذهن نیست. با عنایت به موارد مذکور، آفت کرونا را می‌توان از حیث تمهید چنین بستری منحصریه‌فرد، به عنوان نعمت و موهبتی آشکار برای واجدان و حاملان دغدغه‌های دینی بازتعریف نمود.

برخی دیگر از پژوهش‌های جامعه‌شناختی به مطالعه تأثیر کرونا بر مناسک مذهبی پرداخته‌اند. رضوی‌زاده و ورشوی (۱۳۹۹) تجربه زائران از تعطیلی اماکن مذهبی و تفسیر آن‌ها از این مسئله را بررسی کرده‌اند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که دو نوع مواجهه با تعطیلی اماکن زیارتی وجود. گروهی با وجود ناهماهنگی شناختی و تهدید هویت دیندارانه‌شان در اثر تعطیلی این اماکن، راهبردهایی مانند بازتعریف، بازتفسیر و برجسته‌سازی برخی خوانش‌های الهیاتی و فقهی برای حل این تناقض اتخاذ نمودند.

در مقابل، گروهی دیگر با تفسیری تقدیرگرایانه، حکومت و موافقان تعطیلی اماکن زیارتی را به اصیل و صادق نبودن در ارادت به امام و محافظه‌کاری/مصلحت‌اندیشی سیاسی متهم می‌کردند. تسلیمی تهرانی (۱۴۰۰) به توصیف و تحلیل آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه متوسط جدید پرداخته است. وی معتقد است که این آیین‌ها مجازی شده‌اند، فردی و شخصی شده‌اند، ماهیت تصویری پیدا کرده‌اند، جنسی‌زدایی در آن‌ها صورت گرفته است؛ ماهیت دنیوی به خود گرفته‌اند و تجاری شدن تبدیل به ویژگی بنیادی آن‌ها شده است.

شکل ۱- حوزه‌های پژوهشی جامعه‌شناسی کرونا در ایران

بحث و نتیجه‌گیری

همه‌گیری کرونا به مثابه یک مخاطره بسیاری از ساختارهای فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و روانی جوامع بشری را دچار تغییرات اساسی نمود. جامعه‌شناسی به عنوان علمی که مسئولیت فهم و تبیین تغییرات فرهنگی-اجتماعی را بر عهده دارد، از همان ابتدای همه‌گیری و بحران اقدام به ارائه تفسیرها و تبیین‌های جامعه‌شناختی در این زمینه نمود.

مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در مورد نیز از این قاعده استثناء نبودند. از سال ۱۳۹۹ تا اکنون نزدیک به ۲۱۰ مقاله پژوهشی، تحلیل علمی، گزارش پژوهشی و پایان‌نامه یا رساله توسط پژوهشگران جامعه‌شناسی در زمینه کرونا به انجام رسیده است. برخی از این پژوهش‌ها ماهیت علمی-پژوهشی داشته‌اند؛ برخی گزارش طرح‌های پژوهشی بوده‌اند که

برای نهادها و سازمان‌های مختلف به انجام رسیده‌اند و برخی دیگر از پژوهش‌ها، تحلیل‌ها و تفسیرهای جامعه‌شناختی روزمره بودند که جامعه‌شناسان ایرانی در راستای وظایف مدنی و اجتماعی خودشان منتشر نمودند. در پژوهش حاضر، تنها پژوهش‌های علمی-پژوهشی که توسط پژوهشگران جامعه‌شناسی ایرانی منتشر شده‌اند، بررسی شد. این پژوهش‌ها با روش‌های تحقیق، نظریات، رویکردها و ابزارهای مختلف انجام شده و حوزه‌های مختلف را بررسی نموده‌اند.

بررسی مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در زمینه همه‌گیری کرونا نشان از چندین مسئله دارد. از لحاظ نظری، دیدگاه نظری جامعه‌مخاطره‌آمیز بر پژوهش‌های انجام شده غلبه دارد. با توجه به ماهیت مخاطره‌آمیز بودن همه‌گیری کرونا، این مسئله طبیعی به نظر می‌رسد. در کنار این نظریه، دیدگاه‌های نظری مرتبط با تأثیرات رسانه‌ها و رفتارهای جمعی نیز بیشتر از رویکردهای دیگر مورد استفاده قرار گرفته‌اند. مسئله بنیادی که مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در این زمینه با آن مواجه است، بی‌ارتباطی نظریه‌ها است.

در بیشتر پژوهش‌های مورد بررسی، نظریات آورده شده، تقریباً هیچ کاربردی در پژوهش ندارند. برای نمونه، بسیاری از پژوهش‌ها از نظریه جامعه‌مخاطره‌آمیز یاد کرده‌اند، اما هیچ اثری از این نظریه در تفسیرها و تحلیل‌های صورت گرفته وجود ندارد. در واقع، تلاشی برای فهم بسترمند نظریه‌ها صورت نگرفته است. به میدان نظریه کشیدن تفسیر و تحلیل تجربه کرونا در جامعه ایرانی می‌تواند در نهایت به ارائه یک فهم نظری از تجربه ایرانی کرونا منجر شود، اما نگاه دکوری به نظریه‌ها سبب شده است این مسئله در مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در مورد کرونا تحقق پیدا نکند.

بررسی روش‌شناسی پژوهش‌های انجام شده نشان از غالب بودن روش تحقیق کیفی در مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی از فهم و تبیین همه‌گیری کرونا دارد. بیشتر پژوهش‌های انجام شده با روش تحقیق کیفی صورت گرفته است. توجه روزافزون به روش‌های تحقیق کیفی در سال‌های اخیر در ایران با توجه به غالب بودن چند دهه‌ای پژوهش‌های کمی پدیده مطلوبی به نظر می‌رسد اما مسئله بنیادی در کیفیت روش‌شناختی این پژوهش‌ها

است. بررسی روش‌شناسی این پژوهش‌ها بیانگر ضعف‌های جدی در جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها است. شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها در برخی از پژوهش‌ها ارتباطی با روش تحقیق مورد استفاده ندارد. برای نمونه، برخی از پژوهش‌ها از روش تحقیق پدیدارشناسی استفاده کرده‌اند، اما داده‌های جمع‌آوری شده را با روش تحلیل مضمونی تحلیل کرده‌اند.

علاوه بر این، نوعی چارچوب‌بندی در روش‌شناسی این پژوهش‌ها غالب است. بدین معنا که یک چارچوب مشخص و ازپیش‌تعیین شده‌ای بر فرآیند جمع‌آوری داده‌ها، کدگذاری و تحلیل داده‌ها حاکم است. این در حالی است که ماهیت روش تحقیق کیفی، انعطاف‌پذیری است. پژوهشگر باید بر مبنای میدان، نوع داده‌ها، سؤالات و اهداف در کاربرد روش‌های تحقیق کیفی خلاقیت و انعطاف‌پذیری داشته باشد. بررسی تجربه مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در این زمینه نشان از این دارد که نه تنها این امر تحقق پیدا نکرده است، بلکه از خلاقیت و نوآوری تجربی، روش‌شناختی و نظری در پژوهش‌های انجام شده جلوگیری نموده است.

همان‌طور که بحث شد همه‌گیری کرونا همه ابعاد زندگی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه ایرانی را تحت تأثیر قرار داد. بر این اساس پژوهش‌های جامعه‌شناختی نیز ابعاد و حوزه‌های مختلف را مورد مطالعه قرار دادند و تأثیرگذاری همه‌گیری کرونا را بر آن بررسی نمودند. بررسی تجربه مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در مواجهه با همه‌گیری کرونا نشان داد که برخی حوزه‌ها مورد توجه مطالعات جامعه‌شناختی قرار گرفته و برخی حوزه‌ها به حاشیه رانده شده‌اند. برای نمونه پژوهش‌های متعددی در زمینه رسانه‌ای شدن و به‌طور خاص مجازی‌شدن زندگی روزمره در اثر همه‌گیری کرونا به انجام رسیده است (صادقی و فتحی، ۱۴۰۱؛ برکت و همکاران، ۱۴۰۰؛ منصوری و همکاران، ۱۴۰۱؛ ذکائی و ویسی، ۱۳۹۹؛ خانیکی و راثی تهرانی، ۱۴۰۱).

همچنین پژوهش‌های متعددی در تعاملات خانوادگی (علی‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰؛ شیردل و همکاران، ۱۴۰۰؛ فلاحتی و همکاران، ۱۴۰۰؛ احمدی و همکاران، ۱۴۰۰؛ مستخدمین حسینی و همکاران، ۱۳۹۹)، رفتارهای جمعی (غیاثوند و محمدتقی زاده،

۱۴۰۰؛ منصوری و همکاران، ۱۴۰۱؛ امجدیان و مرادی، ۱۴۰۰؛ محمودیانی و همکاران، ۱۴۰۰؛ بوداقي و عربی، ۱۴۰۰)، مناسبات فرهنگی-اجتماعی (تاج‌بخش، ۱۳۹۹؛ قاسمی، ۱۴۰۰؛ کلاتری و همکاران، ۱۴۰۱؛ شعاعی، ۱۳۹۹؛ مختاری و بهار، ۱۳۹۹؛ بهمنی و همکاران، ۱۴۰۱؛ فرخی، ۱۴۰۰) و دینداری (قادری و اورعی، ۱۴۰۰؛ حمیدیان، ۱۴۰۰؛ رضوی‌زاده و ورشوی، ۱۳۹۹) انجام شده است.

در مقابل پژوهش خاصی در زمینه پیامدهای سیاسی و نهادی همه‌گیری کرونا و همچنین پیامدهای اقتصادی آن صورت نگرفته است. در بین پژوهش‌های بررسی شده تنها دو پژوهش پیامدهای سیاسی را به‌طور نسبی مورد بررسی قرار داده‌اند (لطفی خاچکی و مهدی‌زاده، ۱۴۰۱؛ غیاثوند و محمدتقی‌نژاد، ۱۴۰۰) که آن‌ها نیز محدود به بحث اعتماد نهادی شهروندان به دولت و توصیه‌های بهداشتی آن بوده است. علاوه بر این، بیشتر پژوهش‌های بررسی شده در سطح خرد و میانی باقی‌مانده‌اند و چندان وارد حوزه‌های کلان نشده‌اند. در بین پژوهش‌های بررسی شده تنها چند پژوهش خاص بر ابعاد کلان تمرکز نموده‌اند (شکوری، ۱۳۹۹؛ صفری شالی و ابراهیمی، ۱۴۰۰).

بر این اساس به نظر می‌رسد نوعی محافظه‌کاری و تقلیل‌گرایی بر مطالعات جامعه‌شناختی ایرانی در زمینه مطالعه کرونا غالب است. با وجود پژوهش‌های متعددی که در زمینه کرونا با رویکرد جامعه‌شناختی در ایران صورت گرفته است، برخی حوزه‌های مهم و بنیادی که عموماً با نهاد قدرت و سیاست سروکار دارند، مورد غفلت قرار گرفته‌اند. در مقابل حوزه‌هایی مانند فضای مجازی، مسائل فرهنگی از جمله طنز، جوک، فراغت و...، مناسک و سوگواری، بازنمایی رسانه‌ای و.. که ارتباط کمتری با میدان قدرت و حوزه سیاست دارند، مورد توجه پژوهشی قرار گرفته‌اند.

طبق نتایج پیمایش ملی صورت گرفته پیرامون میزان اعتماد مردم به کادر پزشکی و نیز عملکرد دولت می‌توان چنین قضاوت نمود که موفقیت دولت در قبال مدیریت اوضاع کرونا بیش از آنکه مربوط به توان مدیریت و تصمیم‌سازی نظام سیاسی در شرایط بحران کرونا باشد؛ متأثر از عملکرد کادر تخصصی نظام سلامت است؛ به‌طور مشخص و متأثر از

ایده نظری زتومکا، اعتماد مردم کشور به نظام سیاسی از نوع «اعتماد ابزاری» (Instrumental trust) بوده که کماکان میزان آن در بین مردم جامعه، در سطح «اعتماد پایه» و مطابق با شرایط پیشاکرونا می‌باشد؛ در مقابل اعتماد به نظام پزشکی و سلامتی که اعتمادی مبتنی بر انتظارات اخلاقی و نیز «اعتماد ارزش‌شناختی» در حد بسیاری افزایش یافته است. از این رو، می‌توان اذعان داشت اعتماد به عملکرد دولت با عملکرد مردم در قالب میزان مسئولیت اجتماعی مردم پیوند دارد؛ وقتی که دولت به تدریج شروع به انجام اقدامات مختلف می‌کنند زمینه‌های همکاری مردم فراهم شده است و اینجاست که می‌توان از ظرفیت همکاری و مشارکت اجتماعی مردم بهره‌مند شد» (غیاثوند، ۱۳۹۹).

در مجموع فقدان پیوند نظری مطالعات تجربی ایرانی با سنت‌های نظری جهان‌شمول سبب شده است که حتی این حوزه‌های دور از میدان قدرت نیز نتوانند کارآمدی چندانی از لحاظ نظری و کاربردی داشته باشند. در واقع، فاصله زیادی بین سنت‌های نظری و تجربه ایرانی در زمینه مطالعه کرونا وجود دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

سپاسگزاری

از تمام کسانی که ما را در انجام این پژوهش یاری رسانده‌اند، بسیار سپاسگزاریم.

ORCID

Ahmad Ghiasvand

Ardeshtir Entezari

Elahe Abniki

<https://orcid.org/0000-0003-1936-9361>

<https://orcid.org/0000-0002-8798-8511>

<https://orcid.org/0009-0000-4029-2034>

منابع

- احمدی، حبیب و دهقانی، رودابه. (۱۳۹۴)، «آراء و اندیشه‌های اولریش بک (نظریه‌پرداز جامعه مخاطره‌آمیز)»، فصلنامه توسعه اجتماعی، سال دهم، شماره ۲: ۱۲۶-۱۰۱.
- پارسامهر، مهربان و رسولی نژاد، سید پویا. (۱۳۹۴)، «بررسی رابطه سبک زندگی سلامت محور با سلامت اجتماعی در بین مردم شهر تالش»، توسعه اجتماعی، سال دهم، شماره ۱: ۳۵-۶۶.
- صمیم، رضا. (۱۳۹۳)، «نگاهی انتقادی به پیشینه داخلی و مطالعات جامعه‌شناختی بر روی سبک زندگی»، تحقیقات فرهنگی ایران، سال هفتم، شماره ۱: ۱۴۵-۱۶۶.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۷)، «دوجوانی شدن و دو فضایی شدن فرهنگ»، در مطالعات فرهنگی، مصرف فرهنگی و زندگی روزمره ایرانیان. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۸)، شبکه‌های علمی مجازی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- قاسمی، محمدعلی. (۱۳۸۸)، «جامعه ریسک و اهمیت آن برای مطالعات استراتژیک»، مطالعات راهبردی. سال دوازدهم، شماره ۴۵: ۴۷-۲۷.
- قاضی طباطبائی، محمد و ودادهیر، ابوعلی. (۱۳۸۹)، فرا تحلیل در پژوهش‌های اجتماعی و رفتاری. تهران: جامعه‌شناسان.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۹)، جامعه‌شناسی، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۲)، تجدد و تشخص (جامعه و هویت شخصی در عصر جدید)، ترجمه: ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- نبوی، مرتضی. (۱۳۸۵)، جهان به مثابه یک کل، راهبرد توسعه، شماره ۶: ۸-۲.
- قاسمی، وحید؛ ربانی، رسول؛ ربانی خوراسگانی، علی و علیزاده اقدم، محمدباقر. (۱۳۸۷)، «تعیین‌کننده‌های ساختاری و سرمایه‌ای سبک زندگی سلامت محور»، مجله زبان و ادبیات فارسی، شماره ۶۳: ۲۱۴-۱۸۱.
- قانع‌راد، محمدامین و رشتیانی، آذر. (۱۳۹۴)، «جامعه‌پذیری علمی و مدیریت بدن در دانشگاه (مورد مطالعه: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تهران)»، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، سال چهاردهم، شماره ۲۸: ۱۶۸-۱۵۳.

- Almeida, M., Shrestha, A. D., Stojanac, D., & Miller, L. J. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on women's mental health. *Archives of women's mental health*, 23, 741-748.
- Cockerham, W. C., Hinote, B. P., Abbott, P., & Haerpfer, C. (2004). Health lifestyles in central Asia: the case of Kazakhstan and Kyrgyzstan. *Social science & medicine*, 59(7), 1409-1421. Doi: 10.1016/j.socscimed.2004.01.023
- Franklin, A. (2002). *Nature and social theory*. London: Sage.
- Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2020). First COVID-19 suicide case in Bangladesh due to fear of COVID-19 and xenophobia: Possible suicide prevention strategies. *Asian journal of psychiatry*, 51, 1-4. Doi: 10.1016/j.ajp.2020.102073
- Sharma, S. S., & Sha, Y. (2020). Part A: special section on COVID-19 research. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(15), 3551-3553. Doi: 10.1080/1540496X.2020.1858617
- Turner, B. S. (2006). *The Cambridge dictionary of sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

استناد به این مقاله: غیاثوند، احمد؛ آب نیکی، الهه و انتظاری، اردشیر. (۱۴۰۲). خوانش نظام‌مند مطالعات جامعه‌شناختی ناظر بر همه‌گیری کرونا در جامعه ایران، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۰ (۳۸)، ۱۱۳-۱۶۰.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.